

Piotr Szafranec

MISJE POKOJOWE ONZ W TIMORZE WSCHODNIM*

UNITED NATIONS PEACEKEEPING OPERATIONS IN THE EAST TIMOR

Historyczna geneza konfliktu timorskiego

W 1520 roku Timor został zasiedlony przez Portugalczyków. Dwa lata później na wyspie pojawili się Hiszpanie. Zachodnia część Timoru w 1613 znalazła się pod panowaniem Holendrów. W latach 1812–1815 rządy na wyspie sprawowali Brytyjczycy. Był to krótki okres przerwy w holendersko-portugalskiej rywalizacji o wyspę. Ostatecznie, na mocy dwóch porozumień z 1860 i 1893 roku zachodnia część wyspy przypadła Holendrom, a wschodnia Portugalczykom¹. W czasie drugiej wojny światowej Timor znalazł się w całości pod okupacją japońską. Po jej zakończeniu Timor Wschodni wrócił do Portugalii².

W 1974 roku w Portugalii upadły dyktatorskie rządy prezydenta Américo de Deus Rodrigues Tomása oraz premiera Marcello Caetano, bezpośredniego następcy António de Oliveira Salazara,

* Publikacja przygotowana pod kierunkiem prof. UW dr. hab. Jana Rowińskiego.

¹ Porozumienie z 1893 r. weszło w życie dopiero w 1914 r., W.B. Sowach, *Colonial Rivalries in Timor*, „The Far Eastern Quarterly”, Vol. VII, 1947, nr 3.

² W. Levi, *Portuguese Timor and the War*, „Far Eastern Survey”, Vol. XV, 1946, nr 14, <http://caliber.ucpress.net/doi/abs/10.1525/as.1946.15.14.01p0056v>.

założyciela portugalskiego *Estado Nuovo*. Likwidacja portugalskiego systemu kolonialnego była jednym z głównych haseł oficerów, którzy zainicjowali „rewolucję goździków”. W 1975 przyznano niepodległość wszystkim portugalskim terytoriom kolonialnym w Afryce³. Od marca do czerwca 1975 roku Portugalczycy przeprowadzali w Timorze referendum w sprawie przyszłości kraju. Ich celem było wyłonienie przejściowych władz timorskich, we współpracy z którymi portugalski Wysoki Komisarz miał w przeciągu trzech lat zbudować struktury nowego państwa⁴. Ich zwycięzcą okazał się FRETILIN (*Frente Revolucionária de Timor-Leste Independente*, Rewolucyjny Front Niepodległego Timoru Wschodniego), który zdobył ok. 55% głosów. Nieco mniej głosów otrzymała UDT (Timorska Unia Demokratyczna), optująca za stopniowym budowaniem niezawisłości kraju. Na trzeciej pozycji znalazła się jednoznacznie proindonezyjska i prointegracyjna niewielka partia Apodeti. Koalicja między FRETILIN a UDT upadła niezwykle szybko. 8.06.1975 roku UDT, najprawdopodobniej z indonezyjskiej inspiracji, dokonała zamachu stanu, aresztując 80 członków FRETILIN i mordując kilkunastu innych⁵. FRETILIN w odpowiedzi zmobilizował podległe mu 2-tysięczne siły wojskowe i przeprowadził kontratak na siły UDT (1,5 tysiąca żołnierzy). Wojna domowa trwała ok. trzech tygodni i zakończyła się klęską sił UDT. Władze Indonezji rozpoczęły przygotowania inwazji na Timor⁶. Od września 1975 roku pojedyncze oddziały armii indonezyjskiej

³ Wyspy Zielonego Przylądka uzyskały niepodległość 5.06.1975 r., Wyspa Świętego Tomasza i Książęca 12.06.1975 r., Mozambik 25.06.1975 r., Angola 11.11.1975 r.

⁴ M.G. Jackson, *Something must be done? Genocidal chaos and world Responses to mass murder in East Timor between 1975 and 1999*, „International Journal of Politics and Ethics”, www.highbeam.com, 2006.03.10.

⁵ Indonezyjczycy już pod koniec 1974 r. opracowali plan destabilizacji kolonii timorskiej z opcją zbrojnego przejęcia terytorium włącznie. Operacja przeprowadzana na jego podstawie nosiła kryptonim „Komodo”, ibidem.

⁶ Przyczyny takich działań były trojakiego rodzaju. Po pierwsze, władze w Dżakarcie wręcz paranoicznie obawiały się przekształcenia Timoru w „drugą Kubę”. Po drugie, argumentowano, że Timor Wschodni to geopolityczna anomalia,

dokonywały regularnych wypadów na obszar Timoru Wschodniego, co zarejestrował wywiad amerykański⁷. W Timorze aresztowano kolejne setki zwolenników UDT i Apodeti. Do władzy w samym FRETILIN doszła bardziej zachowawcza i nacjonalistyczna frakcja Nicolau Lobato, który objął tekę premiera. 28.11.1975 roku FRETILIN formalnie zadeklarował niepodległość Timoru Wschodniego. Gdy wyspę opuścili ostatni Portugalczycy władzę objął rząd FRETILIN⁸.

Tymczasem Indonezja mobilizowała siły polityczne skłonne poprzeć scalenie Timoru z Republiką. Obejmowały one część UDT, Apodeti oraz pewną liczbę lokalnych „królów” wioskowych (*liurai*) skupionych w małych partiach Kota i Tralabista, będących ugrupowaniami satelickimi wobec Apodeti⁹. 7.12.1975 roku rozpoczęła się zmasowana inwazja Indonezyjczyków na Timor Wschodni przy wykorzystaniu sił amfibijnych i powietrznych („*Operasi Seroja*”)¹⁰.

pozostałość po europejskim systemie kolonialnym, nigdy nie funkcjonująca jako niezależna jednostka polityczna, za to posiadająca długie tradycje pozostawiania pod rządami dawnych indonezyjskich królestw. Po trzecie, jeśli Timor Wschodni, jako „integralna część historycznej Indonezji”, nie znalazłby się pod rządami współczesnego państwa indonezyjskiego, to byłoby to równoznaczne z ustanowieniem precedensu, na który mogłyby powoływać się inne prowincje Indonezji, w których obecne był tendencje separatystyczne, np. Aceh, Ambon, Maluku, Irian Jaya. Po czwarte, odkryte u wybrzeży timorskich zasoby ropy naftowej mogłyby wspomóc rozwój gospodarczy całego kraju, A.L. Smith, *The Role of the United Nations in East Timor's Path to Independence*, „Asian Journal of Political Science”, Vol. IX, 2001, nr 2, s. 29.

⁷ W czasie jednego z takich wypadów w miasteczku Balibo 16.10.1975 r. zamordowano pięciu dziennikarzy australijskich.

⁸ Wbrew propagandzie indonezyjskiej nie miał on charakteru „komunistycznego”. Spośród trzech najważniejszych członków nowego gabinetu Xavier do Amaral i Nicolau Lobato byli praktykującymi katolikami, a trzeci z tej grupy? Mari Alkatiri był praktykującym muzułmaninem.

⁹ 29.11.1975 r. stronnictwa te ogłosiły tzw. deklarację z Balibo (w rzeczywistości podpisaną na Bali), w której wystosowano oficjalne zaproszenie Indonezji do Timoru Wschodniego, ibidem, s. 29.

¹⁰ W działaniach zbrojnych zaangażowano 32 000 żołnierzy. 10 000 pozostało w rezerwie w Timorze Zachodnim. Przeciwno siłom indonezyjskim FRETILIN wystawił 2500 regularnego wojska oraz 7000 żołnierzy walczących okresowo. W rezerwie siły timorskie posiadały 10 000–20 000 żołnierzy – wszyscy przeszkoleni jeszcze przez portugalską władzę kolonialną, M.F. Jackson, op. cit.

Wojska indonezyjskie działały brutalnie¹¹. W przeciągu kilku lat od rozpoczęcia interwencji zginęło 120 000 Timorczyków, co na populację liczącą 650 000 osób było liczbą zawrotną¹².

¹¹ Do najbardziej znanych przykładów okrucieństwa wojsk indonezyjskich należy incydent z 23.11.1978 r., kiedy to siły indonezyjskie rozstrzelały 500 żołnierzy timorskich, którzy poddali się i złożyli broń. We wrześniu 1981 r. wojska indonezyjskie urządziły masakrę ludności cywilnej (zginęło 400 osób) – głównie kobiet i dzieci. W sierpniu 1983 r. w położonej na południowym nabrzeżu miejscowości Malim Luro 60 mężczyzn, kobiet i dzieci zostało skrepowanych i rozjechanych na śmierć buldożerami. W dniach 21–22 sierpnia 1983 r. we wsi Kraras żołnierze indonezyjscy pogrzebali żywcem 80 osób. Szczególnie zajadłym prześladowaniom podlegała mniejszość chińska. Po zakończeniu operacji „Czystka” z 20 000 Timorczyków chińskiego pochodzenia przy życiu pozostało zaledwie kilka tysięcy, B. Kiernan, *War, Genocide, and Resistance in East Timor, 1975–99: Comparative Reflections on Cambodia*, w: M. So, A. Selden, *War and State Terrorism: The United States, Japan, and the Asia-Pacific in the Long Twentieth Century*, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., 2003, s. 221. Wojska indonezyjskie atakowały również Timorczyków mieszkających w indonezyjskim Timorze Zachodnim. W czerwcu 1976 r. w zachodniotimorskiej miejscowości Lamakan oszpececi i okaleczeni przez siły Falintil żołnierze indonezyjscy z zemsty wystrzelali ok. 2000 mieszkańców, ibidem, s. 211. Katolicki biskup Dili, Costa Lopez wkroczenie wojsk indonezyjskich opisał w następujący sposób: „Żołnierze [...] zaczęli mordować kogokolwiek, kogo tylko potrafili znaleźć. Ulice pełne były ciał. Wszystko, co moglibyśmy zobaczyć, to żołnierze mordujący i wciąż mordujący”, M.G. Jackson, op. cit. Ofiarami okupacji indonezyjskiej w latach 1975–1999 padło ok. 150 000–200 000 ludzi, czyli jedna piąta ludności. Jest to prawie dokładnie ten sam odsetek, co w przypadku ofiar przemocy czerwonychkmerskiej, P. Candido, R. Bleiker, *Peacebuilding in East Timor*, „The Pacific Review”, Vol. XIV, 2001, nr 1, s. 66.

¹² Większość z tych osób nie zginęła jednak w toku bezpośrednich starć. Potężna skala uchodźstwa wewnętrznego oraz przymusowe przesiedlenia całych wsi organizowane przez siły indonezyjskie, a także intensywne bombardowania doprowadziły do załamania gospodarki rolnej kraju. W rezultacie w 1979 r. wybuchła klęska głodu, która uśmierciła największą część ofiar. 13.02.1976 r. szef proindonezyjskiego rządu tymczasowego Timoru Wschodniego Lopes da Cruz szacował, że w ciągu dwóch pierwszych miesięcy walk zginęło 50 000 osób. Raport z końca 1976 r. opracowany przez indonezyjski Kościół katolicki szacował liczbę zabitych na wahającą się w przedziale 60 000–100 000 osób. W marcu 1977 r. indonezyjski minister spraw zagranicznych Adam Malik stwierdził, że: „Zginęło może 50 000, może 80 000 Timorczyków, ale uratowaliśmy 600 000 pozostałych”. 12.11.1979 r. nowy minister spraw zagranicznych Mochtar Kusumatadja oszacował liczbę ofiar na 120 000, B. Kiernan, op. cit., s. 211. Straty indonezyjskie wyniosły ok. 10 000–20 000 ludzi, A. L. Smith, op. cit., s. 29.

Przyłączenie Timoru Wschodniego do Indonezji nastąpiło formalnie 17.06.1976¹³, ale aż do początku lat 80. armia indonezyjska nie była w stanie opanować całego terytorium kraju. Dezorganizacja wywołana sporami frakcyjnymi¹⁴ ułatwiła działania wojskom indonezyjskim. W serii bitew dowództwo i kierownictwo polityczne FRETILIN zostało rozbite¹⁵. Na konferencji niepodległościowców w Lacluta (1–8.03.1981 r.) odtworzono jednak centralne kierownictwo partyjne¹⁶. Wkrótce w całym kraju zaczęła funkcjonować podziemna sieć wsparcia ruchu niepodległościowców¹⁷. Siły FRETILIN odzyskały operacyjność, czego wyrazem była seria pojedynczych akcji przeciw wojskom indonezyjskim. Nowy dowódca wojsk w Timorze generał Mohammed Yusuf został zmuszony do rozpoczęcia negocjacji z FRETILIN oraz wyrażenia zgody na tymczasowe zawieszenie broni (21.03.1983 r.).

W 1984 roku rząd indonezyjski podniósł stan osobowy wojsk okupacyjnych z 14 000 do 20 000 oraz doprowadził do zwiększenia liczby proindonezyjskich paramilitarnych oddziałów timorskich do zadań specjalnych z 52 do 90. Nowa kampania lądowa, wymierzona przeciw siłom FRETILIN, przebiegała pod hasłem „wytępienia FRE-

¹³ W tym dniu prezydent Suharto ogłosił *Akt integracji* włączający Timor Wschodni do państwa indonezyjskiego jako 27 prowincję, M.G. Jackson, op. cit.

¹⁴ Część kierownictwa partii przeszła na pozycje rewolucyjne i zdecydowanie marksistowskie, licząc na pomoc krajów bloku wschodniego lub Chin Ludowych. Pomoc ta nigdy nie nadeszła. Z inspiracji frakcji marksistowskiej w szeregach partii przeprowadzono serię czystek wymierzonych w nacjonalistów. Przyjęcie nowej, rewolucyjnej linii politycznej na spotkaniu partyjnym w Soibada (maj-czerwiec 1976 r.) doprowadziło do napięć w relacjach ze zblizonymi do frakcji konserwatywnej oficerami, opierającymi się próbom maoizacji armii, tj. upolitycznieniu wojska, stosowania w walce maoistowskiej koncepcji wojny ludowej, podporządkowaniu armii władzy partyjnej, B. Kiernan, op. cit., s. 213.

¹⁵ 31.12.1978 r. został zabity prezydent partii i premier kraju. Do końca lutego 1979 r. z 52 członków Komitetu Centralnego FRETILIN przetrwały tylko trzy osoby.

¹⁶ Prezydentem partii został Xanana Gusmao, szefem sztabu Kilik Wac Gac, ibidem, s. 220.

¹⁷ Władze indonezyjskie określały go nazwą *Gerakan Pengacau Keamanan* – dosłownie „gangi naruszające bezpieczeństwo”, ibidem, s. 221.

TILIN do czwartego pokolenia wstecz”¹⁸. 9.09.1985 roku prezydent Suharto ogłosił stan wyjątkowy na obszarze Timoru Wschodniego. Intensywność i skala okupacji Timoru Wschodniego nabrała cech wyjątkowych i bezprecedensowych. W każdej wsi timorskiej stacjonowało od 10 do 14 żołnierzy¹⁹. Na każdym 38 mieszkańców Timoru Wschodniego przypadał jeden żołnierz indonezyjski²⁰.

Administracja indonezyjska w Timorze Wschodnim

Polityka indonezyjska wobec Timoru była nieefektywna i sprzyjała zaostrzaniu konfliktu.

Polityka migracyjna doprowadziła do osiedlenia się w Timorze mieszkańców z innych prowincji Indonezji, którzy wraz z rodzimą mniejszością chińską zmonopolizowali poszczególne dziedziny życia gospodarczego²¹. Urzędy administracji były w dużym stopniu obsadzone przez migrantów z Jawy i przedstawiciele innych nietimorskich narodowości.

W nadziei na spacyfikowanie nastrojów Indonezja uruchomiła szereg kosztownych programów rozwojowych mających w założeniu

¹⁸ Żargon okupacyjnych wojsk indonezyjskich był pełen tego typu obrazowych metafor. Gdy w 1976 r. strzelano w niektórych wsiach do wszystkich mieszkańców powyżej trzeciego roku życia, żołnierze tłumaczyli, że „ci ludzie byli zainfekowani nasionami FRETILIN”. Po kolejnej masakrze w 1981 r. jeden z żołnierzy pytał retorycznie: „czy, gdy sprząta się pole, nie należy zabijać węży i tych dużych i tych małych?”, *ibidem*, s. 224.

¹⁹ *ibidem*, s. 223.

²⁰ Zadania wojska wykraczały daleko poza walkę z FRETILIN. Armia, jako w dużym stopniu niezależna od cywilnych władz Indonezji siła polityczna, przechwytywała *gross* pomocy rozwojowej, kierowanej do Timoru z centrali. Środki te reinwestowano w plantacje kawy, drzewa sandałowego i wydobywanie marmuru. Zyski z tych przedsięwzięć zapewniały siłom okupacyjnym samofinansowanie, A.L. Smith, *op. cit.*, s. 29.

²¹ Np. migranci z Sulawesi zdominowali niemal cały timorski „sektor nieformalny”, obejmujący m.in. handel uliczny.

podnieść standard życia mieszkańców²². Środki te jednak były efektywnie przechwytywane przez lokalną administrację i wojsko²³. Z uwagi na dominację migrantów w administracji i gospodarce wykształceni za indonezyjskie pieniądze Timorczycy pozostawali bez pracy.

W czasie okupacji indonezyjskiej rozpowszechniona była praktyka wywłaszczania wieśniaków timorskich z należących do nich pól uprawnych i domostw, co ułatwiła polityka przymusowych przesiedleń przełomu lat 70. i 80., a także brak stosowanej dokumentacji, potwierdzającej własność przesiedlonej ludności²⁴. Timorczycy traktowali nową politykę indonezyjską z dużą nieufnością i podejrzliwością, zdając sobie sprawę z zasadniczo ograniczonych korzyści, które one przynosiła²⁵.

W 1988 roku prezydent Suharto z myślą o poprawie wizerunku Indonezji za granicą i w Timorze Wschodnim ogłosił Timor „prowincją o statusie równym statusowi 26 pozostałych prowincji”. Rok później z inicjatywy ministra spraw zagranicznych Alego Alatas Timor został otwarty dla wizyt osób spoza kraju²⁶. Działania te były

²² W przeliczeniu na głowę mieszkańca wielkość tych środków była najwyższa w całym kraju. Wg jednej z oficjalnych statystyk we Wschodnim Timorze w okresie władzy Portugalczyków zbudowano 47 szkół podstawowych, 2 szkoły średnie i jedną szkołę wyższą, podczas gdy po integracji z Indonezją w Timorze Wschodnim dzięki hojności rządu centralnego powstało 579 szkół podstawowych, 90 szkół średnich, 39 szkół wyższych, 3 college oraz 536 km dróg, *East Timor: Building for the Future*, Republic of Indonesia, Department of Foreign Affairs: 1992, s. 13–16, cyt za: S. Sherlock, *Political Economy of the East Timor Conflict*, „Asian Survey”, vol. XXXVI, 1996, nr 9, s. 836. Mimo pomocy indonezyjskiej Timor Wschodni pozostawał jednym z najbiedniejszych krajów Azji, z najwyższym współczynnikiem analfabetyzmu (50%) i śmiertelności niemowląt (106 na 1000 urodzeń).

²³ W indonezyjskim systemie administracyjnym równocześnie zaangażowanie wojska w zadania utrzymywania porządku jak i procesy gospodarcze było zinstytucjonalizowane jako zasada „podwójnej funkcji” (*dwifungsi*). Rezultatem tego typu polityki było stłamszenie spontanicznego rozwoju organizacji cywilnych i skorumpowanie wojska, S. Sherlock, op. cit., s. 845.

²⁴ Ibidem, s. 838.

²⁵ Szczególną niechęcią ludności timorskiej cieszył się tzw. „Batalion 702”, którą to nazwą określano nietimorskich urzędników, którzy „zaczynają o 7, nie robią nic (0) i kończą o 2”, ibidem, s. 839.

po części związane również z planowaną na październik 1989 wizytą papieża Jana Pawła II.

Masakra na cmentarzu w Santa Cruz z 12.11.1991 roku²⁷ była wyrazem klęski nowej polityki Indonezji wobec Timoru Wschodniego. W listopadzie 1992 został aresztowany Xanana Gusmao, głównodowodzący Falintil (*Forças Armadas de Libertação Nacional de Timor Leste*, Siły Zbrojne Narodowego Oswobodzenia Timoru Wschodniego). Opór partyzantki mimo to nie osłabił²⁸. Zgłoszona przez w maju 1994 roku przez gubernatora Timoru Wschodniego idea przekształcenia prowincji w „obszar specjalny” (*daerah istimewa*) o dużej autonomii nie została podjęta przez władze na szczeblu centralnym²⁹.

Sprawa Timoru Wschodniego na forum międzynarodowym. Dyplomatyczne przygotowania do uregulowania konfliktu

Timor Wschodni stał się przedmiotem zainteresowania ONZ jeszcze w 1960 roku, gdy został włączony do listy terytoriów niesaa-

²⁶ Minister spraw zagranicznych Indonezji Ali Alatas nie przywiązywał dużej wagi do kwestii timorskiej i sprawy zintegrowania go z resztą kraju, gdyż był osobiście przekonany, że Timor to dla Indonezji rodzaj „kamyka w trzewiku”. Ali Alatas uważał, że utrzymywanie statusu Timoru Wschodniego jako prowincji zamkniętej przysparzało argumentów przeciwnikom Indonezji. Liberalizacja polityki wobec Timoru miała ułatwić zabiegi o uzyskanie przewodnictwa w Ruchu Państw Niezaangażowanych. Poza przejściowymi korzyściami politycznymi otwarcie prowincji nie przyniosło spodziewanego napływu kapitału zagranicznego, mającego przyspieszyć rozwój timorskiej gospodarki, S. Sherlock, op. cit., s. 846.

²⁷ W trakcie pokojowej manifestacji na oczach całego świata (zdarzenia były potajemnie filmowane przez zachodniego dziennikarza) armia zabiła 271 demonstrantów.

²⁸ Według pochodzącego z tego okresu raportu „Dane o niespokojnych wsiach” przygotowanego przez wywiad indonezyjski tylko 163 z 442 wsi timorskich można było określić jako bezpieczne i spokojne, B. Kiernan, op. cit., s. 224.

²⁹ Stało się tak mimo początkowego zainteresowania tym projektem, wyrażonego przez generała Wiranto pełniącego funkcję dowódcy ABRI (Angkatan Bersenjata Republik Indonesia, Siły Zbrojne Republiki Indonezji), S. Sherlock, op. cit., s. 848.

modzielnych. Do samego końca konfliktu timorskiego ONZ pozostawała głównym forum dyskusji i rozmów w kwestii timorskiej.

Gdy Indonezja dokonała włączenia Timoru w skład swojego terytorium, nadając mu status 27 prowincji, ONZ nie uznała tej aneksji. 12.12.1975 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przegłosowało większością 72 głosów rezolucję potępiającą Indonezję i wzywającą to państwo do „bezwłocznego wycofania” się z Timoru tak, by mieszkańcy mogli „w sposób wolny wykonać swoje prawo do samostanowienia i niepodległości”³⁰. W rezolucji wezwano RB ONZ do podjęcia natychmiastowej akcji w celu zabezpieczenia integralności terytorialnej Timoru Wschodniego i prawa narodu timorskiego do samostanowienia. 10 dni później RB ONZ przyjęła jednogłośnie rezolucję podobną w treści do rezolucji Zgromadzenia³¹. Nowa Zelandia i Australia nie poparły tego stanowiska i uznały zwierzchnictwo Indonezji nad Timorem Wschodnim³². Najbardziej wizerunek Indonezji ucierpiał na forum Ruchu Państw Niezaangażowanych, gdzie kraj ten został potępiony jako „nowy kolonizator”.

W 1982 roku Sekretarz Generalny ONZ na prośbę Zgromadzenia Ogólnego zaoferował „dobre usługi” dla zainicjowania negocjacji między Portugalią a Indonezją w sprawie statusu terytorium. W czerwcu 1983 mechanizm „dobrych usług” został formalnie zainicjowany i rozpoczęto trójstronne rozmowy między Indonezją, Portugalią i ONZ³³.

³⁰ J. Nevins, *The Making of “Ground Zero” in East Timor in 1999. An Analysis of International Complicity in Indonesia’s Crimes*, „Asian Survey”, vol. XLII, 2000, nr 4, s. 627.

³¹ W kwietniu 1976 r. w głosowaniu nad kolejną rezolucją przypominającą treść poprzedniej od głosu wstrzymały się jednak Stany Zjednoczone oraz Japonia, ibidem, s. 627.

³² Inne kraje Zachodu oraz ASEAN, choć nie poszły w ślady Australii i Nowej Zelandii, to jednak nie podjęły też żadnych działań przeciw Indonezji w związku z kwestią timorską, A.L. Smith, op. cit, s. 30.

³³ S. Astri, *Peacekeepers as Nation-builders: Dilemmas of the UN in East Timor*, „International Peacekeeping”, Vol. VIII, 2001, nr 4, s. 3; C. Drew, *The East Timor Story: International Law on Trial*, „Edinburgh Journal of International Law”, Vol. XII, 2001, nr 4, s. 671.

W 1995 roku Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w wyniku skargi Portugalii wydał orzeczenie, w którym nie wprost potwierdził nielegalność aktu aneksji Timoru Wschodniego³⁴.

W wyniku nasilających się problemów wewnętrznych oraz rosnącej presji międzynarodowej Indonezja zmuszona była do poczynienia pewnych ustępstw w kwestii timorskiej³⁵. 21.05.1998 roku generał Suharto został zmuszony do rezygnacji ze stanowiska. W październiku tego samego roku Sekretarz Generalny ONZ przedstawił plan nadania Timorowi Wschodniemu szerokiej autonomii w ramach konstytucyjnego porządku Indonezji. W styczniu 1999 prezydent Jusuf Habibie wystąpił nieoczekiwanie z propozycją zorganizowania plebiscytu sprawie przyszłości Timoru³⁶, stwierdzając, że jeśli Timorczycy odrzucą ofertę autonomii w ramach państwa indonezyjskiego, to Indonezja będzie przygotowana do tego, by „pозwolić Timorowi Wschodniemu odejść”³⁷. Władze w Dżakarcie liczyły, że wychowane w indonezyjskich szkołach, znające narodowy język bahasa indonesia młode pokolenie Timorczyków wybierze opcję indonezyjską³⁸. Propozycja Indonezji została przyjęta i sformalizo-

³⁴ Fragment orzeczenia dotyczący tej kwestii brzmi następująco: „dla obu stron [tj. Portugalii i Australii] terytorium Timoru Wschodniego pozostaje terytorium niesamodzielnym, a ludności je zamieszkującej przysługuje prawo do samostanowienia”, *Case Concerning East Timor (Portugal vs. Australia)*, ICJ Reports (1995) 103, ustęp 31 & 37, cyt. za: C. Drew, op. cit., s. 656.

³⁵ W grudniu 1998 r. premier Australii John Howard wysłał prezydentowi Habibiemu odrębnym pisany list, w którym nawoływał Indonezję do znalezienia rozwiązania Timoru Wschodniego i rozważenia przyznania autonomii tej prowincji, A.L. Smith, op. cit., s. 31. Siła przetargowa dyplomacji indonezyjskiej załamała się wraz z nadejściem kryzysu finansowego z 1997 r., którego szybkie przezwyciężenie było całkowicie zależne od woli społeczności międzynarodowej, w tym przede wszystkim Stanów Zjednoczonych posiadających rozstrzygający głos w Międzynarodowym Funduszu Walutowym.

³⁶ Indonezyjczycy wymogli na swoich partnerach, by określać to *de facto* referendum niepodległościowe pojęciem „konsultacji ludowych”, ibidem, s. 31.

³⁷ C. Drew, op. cit., s. 672.

³⁸ Prezydent J.B. Habibie w sprawie timorskiej wyraził następującą opinię: „Co dał nam Timor Wschodni? Surowce naturalne? Nie. Zasoby ludzkie? Nie. Bogate złoża złota? Nie? Skały? Tak!”, A. L. Smith, op. cit., s. 31.

wania w serii porozumień portugalsko-indonezyjskich zawartych 5.05.1999 roku³⁹. Z uwagi na nakładające się roszczenia różnych podmiotów do terytorium Timoru Wschodniego oraz faktyczny stan polityczny w tym kraju⁴⁰ zdecydowano, że proces wyborczy będzie administrowany przez Sekretarza Generalnego ONZ, którego w tym zadaniu wspierać miała Misja Pomocnicza Narodów Zjednoczonych dla Timoru Wschodniego (UNAMET)⁴¹. W porozumieniu z 5.05.1999 roku Indonezja i Portugalia uzgodniły, że gdy mieszkańcy Timoru Wschodniego zagłosują za niepodległością, oba państwa zgodzą się, zgodnie z art. 6 porozumienia, na „pokojowe i zorganizowane przekazanie władzy nad Timorem Wschodnim Organizacji Narodów Zjednoczonych, która zainicjuje proces prowadzący do całkowitej niepodległości”. Formuła ta nie oznaczała jednocześnie konieczności zapewnienia jakiegokolwiek uczestnictwa w sprawowaniu władzy w okresie przejściowym timorskim grupom niepodległościowym⁴². Zapis ten był prostą konsekwencją politycznych uwarunkowań zawartego porozumienia. Strona indonezyjska kategorycznie wykluczała udział w rozmowach strony timorskiej, skoro same rozmowy nie miały jeszcze przesądzić o niepodległości Timoru Wschodniego. W praktyce jednak przedstawiciele timorskiego ruchu niepodległo-

³⁹ Rozpoczęcie negocjacji i ich podtrzymywanie nie oznaczało zmniejszenia presji indonezyjskich sił bezpieczeństwa na timorskie ugrupowania niepodległościowe. Do jednej z najbardziej znanych akcji sił indonezyjskich z tego okresu doszło 4.04.1999 r., kiedy to proindonezyjska grupa bojówkarska, wsparta przez policjantów i żołnierzy indonezyjskich zagoniła część mieszkańców miasteczka Liquica do największego z kościołów i po dwóch dniach rozpoczęła szturm, najwyraźniej z intencją wymordowania wszystkich zgromadzonych. Według dostępnych szacunków zginęło wówczas ok. 20 mieszkańców, J. Traub, *Inventing East Timor*, Foreign Affairs, 2000, s. 77.

⁴⁰ Portugalia sprawowała władzę nad Timorem Wschodnim *de jure*, Indonezja *de facto*, a timorscy niepodległościowcy domagali się możliwości wykonania przysługującego Timorczykom prawa do samostanowienia, S. Astri, op. cit., s. 3.

⁴¹ C. Drew, op. cit., s. 672.

⁴² S. Astri, op. cit., s. 3-4.

ściowego skupieni w Narodowej Radzie Oporu Timoru Wschodniego (CNRT)⁴³ byli konsultowani przez dyplomatów ONZ i Portugalii⁴⁴. Ci zaś zgodzili się na rozwiązanie zawarte w art. 6, wyrażając za to więcej zastrzeżeń co do postanowień obarczających Indonezję obowiązkiem zapewnienia bezpieczeństwa na terytorium Timoru Wschodniego w okresie przedreferendalnym⁴⁵.

ONZ w Timorze Wschodnim – formy obecności i jej rezultaty

ONZ pełniła kluczową rolę w procesie budowy państwa timorskiego. Charakter i intensywność zaangażowania Organizacji w to przedsięwzięcie miały charakter bezprecedensowy. ONZ ustanowiła w Timorze całą serię misji pokojowych niemal każdego rodzaju – od klasycznej misji typu *peacekeeping* uzupełnionej o dodatkowe zada-

⁴³ CNRT była organizacją jednoczącą główne siły polityczne Timoru Wschodniego, powstała na pierwszej Międzynarodowej Konwencji Timoru Wschodniego w Portugalii w kwietniu 1998 r. W jej skład wszedł FRETILIN, UDT, Apodeti oraz monarchistyczna partia Kota. Radzie przewodniczył Xanana Gusmao.

⁴⁴ Na samej uroczystości podpisania porozumień w Nowym Jorku do uczestnictwa w tychże przedstawiciele timorskich niepodległościowców nie zostali dopuszczeni, C. Drew, op. cit., s. 682.

⁴⁵ Głównemu porozumieniu portugalsko-australijskiemu towarzyszyły dwa porozumienia trójstronne, zawarte między Portugaliją, Indonezją i ONZ: porozumienie o sposobie wykonywania przyjętych ustaleń (*Modalities Agreement*) i porozumienie w sprawie bezpieczeństwa (*Security Agreement*). Pierwsze z nich regulowało kwestie operacyjne, takie jak: dzień plebiscytu, rodzaj pytania zadawanego wyborcom, prawa wyborcze, harmonogram całego procesu konsultacji. Drugie porozumienie określało warunki przeprowadzenia uczciwych i wolnych wyborów – stworzenie bezpiecznego środowiska, pozbawionego przemocy i innych form zastraszania. W porozumieniu w sprawie bezpieczeństwa powtórzono zapis z art. 3 ogólnego porozumienia portugalsko-indonezyjskiego, że za kwestię bezpieczeństwa w Timorze Wschodnim przez cały okres konsultacyjnego odpowiada Indonezja i odpowiednio indonezyjskie służby, przy czym Indonezja miała zagwarantować ich całkowitą neutralność (art. 1), C. Drew, op. cit., s. 672–674.

nia administracyjno-wyborcze (UNAMET) poprzez misję autoryzowaną mocą postanowień rozdziału VII KNZ i wyposażoną w szeroki mandat na stosowanie siły (Interfet) aż po najbardziej zaawansowaną w historii ONZ misję sprawującą wszystkie możliwe kompetencje wykonywane przez zwykłe rządy państwowe (UNTAET).

Misja Pomocnicza Narodów Zjednoczonych dla Timoru Wschodniego (UNAMET)

UNAMET została ustanowiona 11.06.1999 roku mocą rezolucji RB ONZ nr 1246 (1999). UNAMET uzyskała zdolność operacyjną w bardzo krótkim czasie⁴⁶. W skład misji weszło 240 urzędników międzynarodowych, 270 członków policji, 50 oficerów łącznikowych, 425 ochotników oraz 668 Timorczyków zatrudnionych jako tłumacze i kierowcy. 3600 Timorczyków zostało zatrudnionych na okres pięciu dni do obsługi samego referendum. Szefem misji został Ian Martin. UNAMET podlegała Departamentowi Spraw Politycznych Sekretariatu Generalnego ONZ, przy czym funkcje doradcze względem misji pełnił też Departament Operacji Pokojowych oraz tzw. grupa główna złożona z USA, Wielkiej Brytanii, Australii, Nowej Zelandii i Japonii.

Głosowanie było pierwotnie zaplanowane na 8.08.1999 roku o przystąpieniu do referendum decydował na mocy porozumienia o bezpieczeństwie Sekretarz Generalny ONZ, który decyzję w tej sprawie podejmował na podstawie przeprowadzonej oceny stanu bez-

⁴⁶ 12.06.1999 r. Komisarz Policji Cywilnej przybył do Dili i rozpoczął pracę z pierwszymi drużynami policyjnymi. Do 15.06.1999 r. cztery z ośmiu biur wyborczych UNAMET uzyskały zdolność operacyjną. W końcu czerwca do Timoru przybył Główny Wojskowy Oficer Łącznikowy, S. Chawla, *Shaping East Timor: A Dimension of United Nations Peacekeeping*, „Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA”, Vol. XXIV, 2001, nr 12, <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a792634823&db=all>.

pieczeństwa w kraju⁴⁷. 22.06.1999 Sekretarz Generalny Kofi Anan na podstawie raportów UNAMET stwierdził, że warunki w zakresie bezpieczeństwa w kraju nie zostały spełnione i wstrzymał rozpoczęcie procesu rejestracyjnego na okres trzech tygodni. Portugalia i Indonezja zgodziły się na dwa tygodnie zwłoki. 14.06.1999 Sekretarz Generalny pod wpływem kolejnych raportów z Timoru Wschodniego stwierdził jednoznacznie, że nie jest w stanie ręczyć za sytuację w zakresie bezpieczeństwa w Timorze. Zdecydował jednak, że proces konsultacyjny powinien być mimo to kontynuowany⁴⁸. W liście do Rady Bezpieczeństwa z 28.06.1999 roku Sekretarz Generalny poinformował o konieczności przełożenia daty referendum na 1.08.1999. List nie zawierał żadnej wzmianki o stanie bezpieczeństwa w Timorze Wschodnim⁴⁹.

⁴⁷ Zgodnie z art. 3 tego porozumienia Sekretarz Generalny ONZ „ustali, na podstawie obiektywnej oceny przeprowadzonej przez misję ONZ, czy zaistniały niezbędne warunki w zakresie sytuacji bezpieczeństwa pozwalające na pokojową implementację procesu konsultacyjnego”. Towarzyszący porozumieniu raport Sekretarza Generalnego ściśle ustalał, co należy rozumieć pod pojęciem „niezbędnych warunków w zakresie sytuacji bezpieczeństwa”. Kryterium określającym ich zaistnienie było: „poddanie ścisłej kontroli uzbrojonych grup cywilnych, natychmiastowe aresztowanie i wymierzenie sprawiedliwości tym, którzy wzniecają przemoc lub grożą użyciem siły, wyegzekwowanie zakazu publicznego gromadzenia się uzbrojonych grup ludzi, zapewniając przy tym wolność zgromadzeń i wyrażania opinii dla wszystkich sił i kierunków politycznych; ponowne rozmieszczenie wojsk indonezyjskich; natychmiastowe wszczęcie procesu składania broni przez wszystkie uzbrojone grupy tak, by został on ukończony przed rozpoczęciem samego głosowania”, C. Drew, op. cit., s. 675.

⁴⁸ Sekretarz Generalny pisał, że: „warunki w zakresie bezpieczeństwa są nieodpowiednie, trwa kampania zastraszania ludności przez grupy bojówkarskie, dziesiątki tysięcy uchodźców wewnętrznych nie są w stanie bezpiecznie powrócić do swoich domów. Konieczne są dalsze działania, które sprowadziły pod kontrolę uzbrojone grupy”.

⁴⁹ Było to równoznacznie z przyznaniem, że porozumienia nowojorskie okazały się nierealistyczną i niewystarczającą podstawą dla zapewnienia bezpieczeństwa procesu konsultacyjnego. Catriona Drew wymienia dwie zasadnicze przyczyny tej porażki, tkwiące w samej konstrukcji porozumień. Po pierwsze, nie zobowiązywały one Indonezji do wycofania własnych sił wojskowych z Timoru Wschodniego w okresie przedreferendalnym. Wygrał pogląd, że ich obecność (wówczas w liczbie 18 000) jest konieczna dla właściwego przeprowadzenia głosowania, co było działaniem wbrew elementarnej wiedzy, wynikającej jeszcze

Kierownictwo misji zdawało sobie sprawę z faktu, że bezpiecznych warunków do przeprowadzenia głosowania nie udało się zapewnić, jednak mimo to w wyniku nacisku „głównej grupy” przygotowania do referendum nie zostały wstrzymane.

UNAMET zdołał zarejestrować 451 792 wyborców spośród ok. 800 000, którym przysługiwało do tego prawo.

W dniu referendum, 30.08.1999 roku przy urnach stawiło się aż 98% zarejestrowanych wyborców⁵⁰. 78,5% z nich opowiedziało się za

z czasów międzywojennych, kiedy ówczesne plebiscyty poprzedzała formalna i rzeczywista neutralizacja terytorium, które obejmowały. Drugą przyczyną była decyzja o nieutworzeniu międzynarodowej misji pokojowej z odpowiednim mandatem na użycie siły, co w przypadku wcześniejszych konfliktów takich, jak w Namibii było dla ONZ rozwiązaniem niewyobrażalnym, C. Drew, op. cit., s. 678.

⁵⁰ Wyborcy decydowali między dwoma alternatywami, tak jak określono je w porozumieniu o sposobie wykonania przyjętych ustaleń. Zostały one przedstawione w dokładnie taki sposób: „Czy akceptujesz zaproponowaną specjalną autonomię dla Timoru Wschodniego w ramach jednolitego państwa Republiki Indonezji? AKCPETUJĘ LUB Czy odrzucasz zaproponowaną specjalną autonomię dla Timoru Wschodniego w ramach jednolitego państwa Republiki Indonezji? ODRZUCAM”. Warto zauważyć, że liczba możliwych rozwiązań wynikająca z tak zadanego pytania była mniejsza, niż wynikałoby to z rozwiązań w zakresie wykonywania prawa do samostanowienia przyjętych przez społeczność międzynarodową. W rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 1541 (1960), do której w preambule odwołuje się rezolucja RB ONZ 1246 (1999) powołująca UNAMET, przyjmuje się trzy sposoby realizacji prawa do samostanowienia: niepodległość, wolne stowarzyszenie lub integracja z innym państwem. W Deklaracji zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współpracy między państwami zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych wymieniono też czwarty sposób realizacji tego prawa – „obranie jakiegokolwiek innego statusu politycznego, o którym swobodnie zdecydował naród”. Teoretycznie więc Timorczycy powinni mieć prawo swobodnego wyboru pomiędzy co najmniej trzema następującymi opcjami – integracją z Indonezją, autonomią w ramach Indonezji, utworzeniem odrębnego państwa. Oprócz zarzutu nieodpowiedniości pomiędzy teoretyczną konstrukcją odnoszącą się do realizowania prawa do samostanowienia a rzeczywistością sformułowanymi na potrzeby timorskiego plebiscytu pytaniami niektórzy autorzy wskazują, że w pytaniu zawartemu w porozumieniu o sposobie wykonania przyjętych ustaleń zawarta jest sugestia o negatywnej konotacji opcji proniepodległościowej („ODRZUCAM”), która sama w ogóle nie została jasno wyartykułowana (w tekście pytania nie pada słowo „niepodległość”). Niedostatki te jednak równoważyła szeroko zakrojona kampania edukacyjno-propagandowa UNAMET, która wyraźnie uzmysłowiła Timorczykom naturę wyboru, jakiego mieli dokonać, C. Drew, op. cit., s. 674.

niepodległością kraju. Wybory zostały uznane za ważne i przeprowadzone w sposób prawidłowy⁵¹. W odpowiedzi na takie wyniki uzbrojone i przeszkolone przez armię indonezyjską prointegracyjne bojówki zainicjowały 3.09.1999 kampanię terroru i destrukcji, będącą elementem planu opracowanego przez indonezyjskie siły zbrojne (Tentara Nasional Indonesia, TNI) i znaną jako *Operasi Sapu Jagad* (operacja „Wyczyścić Brud”)⁵². W świetle znanych dziś zarejestrowanych wypowiedzi najwyższego dowództwa indonezyjskiego ten wybuch przemocy nie był niczym zaskakującym⁵³. Również zwykli Timorczycy w przecuciu zbliżającej się katastrofy tuż po oddaniu głosu w wyborach całymi rodzinami opuszczali swoje miejscowości, szukając schronienia w górach⁵⁴.

⁵¹ Niezależna Komisja Wyborcza, powołana w roli bezstronnego obserwatora całego procesu konsultacyjnego, składająca się z trzech wybitnych prawników posiadających uznany dorobek w zakresie prawa wyborczego, stwierdziła, że: „konsultacje były od strony proceduralnej prawidłowe i w zgodzie z porozumieniami nowojorskimi konsekwentnie odzwierciedliły wolę narodu Timoru Wschodniego”, C. Drew, op. cit., s. 679.

⁵² Jest to nazwa określająca nie same działania proindonezyjskich bojówek, lecz w ogóle cały plan ich zbrojenia i szkolenia stworzony i przeprowadzony przez siły specjalne armii indonezyjskiej (Kopassus). Po raz pierwszy opis tych działań przedstawiono w 60-stronicowym raporcie przygotowanym przez byłego dyplomata australijskiego i znawcę Timoru Wschodniego James Dunna. Podobne treści zawierał raport Indonezyjskiej Narodowej Komisji ds. Praw Człowieka, w którym odpowiedzialnością za całą akcję obarczono generała Wiranto, a jako szczególnie mocno zaangażowanych w jej przygotowanie wskazano generała Adama Damiri oraz generała Anwara Makarim, A.L. Smith, op. cit, s. 35.

⁵³ Jeszcze w początkach 1999 r. dowódcy proindonezyjskich bojówek twierdzili, że: „zabijemy wszystkich ludzi, którzy opowiedzą się za niepodległością, ich rodziców, synów, córki i wnuki”. Na spotkaniu w Bali w lutym 1999 r. dowódcy indonezyjscy Adam Damiri i Mahidin Simbolon nakazali bojówkom wyeliminowanie wszystkich liderów niepodległościowców i ich sympatyków. 16.02.1999 r. na spotkaniu liderów bojówek z podporucznikiem Yahyat Sudradjad'em oficer ten wzywał swoich gości do zabijania sympatyków niepodległości i ich krewnych tak, by „nikt z rodzin zwolenników niepodległości nie pozostał przy życiu”. Gubernator Timoru Abulio Soarres polecił, by „wszyscy księża i zakonnice zostali zabici”. Wreszcie w maju 1999 r. w jednym z dokumentów wydanych przez indonezyjską armię napisano wprost, że „masakr należy dokonywać od wioski do wioski zaraz, jak tylko wynik referendum zostanie ogłoszony i gdy okaże się, że zwolennicy niepodległości wygrali”, B. Kiernan, op. cit., s. 225.

Celem TNI było nie tylko „danie nauczki” Timorczykom, lecz także uświadomienie separatystom z innych części kraju kosztów, z jakim wiązałyby się opuszczenie Republiki. Zakres planowanej destrukcji świadczy o chęci trwałego upośledzenia rozwoju nowego państwa. Domostwa Timorczyków podlegały systematycznemu łupieniu i niszczeniu. Tysiące ludzi zostało zamordowanych⁵⁵. Bojówki nie oszczędzały nikogo poza osobami poniżej 15 roku życia. Ludność nawet schroniona w kościołach była masakrowana⁵⁶. Około 260 000 Timorczyków zostało przymusowo przetransportowanych do Timoru Zachodniego. 70% zabudowań w kraju zostało kompletnie zniszczonych⁵⁷. Reakcja Falintil była bardzo umiarkowana. Zaangażowanie całości sił przeciw proindonezyjskim bojówkom uwiarygodniłoby tylko wysuwaną przez stronę indonezyjską tezę, że konflikt ma charakter czysto wewnętrznej wojny cywilnej, z którą armia indonezyjska nie ma nic wspólnego⁵⁸.

Misja UNAMET została przerwana. Planowane misje UNAMET II (misja przygotowująca obecność UNAMET III mająca być ustanowiona po ogłoszeniu akceptacji rezultatów wyborów przez Indonezyjskie Ludowe Zgromadzenie Konsultatywne) i UNAMET III (wielofunkcyjna misja administrująca krajem i nadzorująca proces wycofywania się wojsk) nie mogły dojść do skutku.

⁵⁴ J. Traub, op. cit., s. 77–78.

⁵⁵ Jeden z portugalskich reporterów rezydujących w Dili zobrazował te wydarzenia w następujący sposób: „Dili to miasto duchów. Wszystko zostało zniszczone, pojedyncze domy i bloki mieszkalne, sklepy, wszystko. Jedynych Timorczyków, jakich można było ujrzeć to ci, których zamknięto w policyjnych sukach. To przerażające. Dili jest martwe”, M.G. Jackson, op. cit.

⁵⁶ Do najbardziej znanych masakr w tego typu miejscach doszło w nabrzeżnym mieście Liquica oraz w kościele Suai, położonym w trudno dostępnych południowych rejonach kraju, R. Wedgwood, E. Burling, *East Timor and the United Nations. Paper prepared for the Columbia International Affairs Online Curriculum Modules* (2001), www.ciaonet.org, 2006.03.10.

⁵⁷ Dane w kwestii zniszczeń zgromadziła Międzynarodowa Komisja Badawcza Timoru Wschodniego, ustanowiona w styczniu 2000 r. przez Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka ONZ, A.L. Smith, op. cit, s. 34.

⁵⁸ Ibidem, op. cit, s. 37.

INTERFET (Siły Międzynarodowe dla Timoru Wschodniego)

Zarówno Portugalia jak i Australia zażądały podjęcia działań w kwestii timorskiej przez RB ONZ. 7.09.1999 roku po kilku dniach od rozpoczęcia masakr prezydent Bill Clinton zagroził postawieniem amerykańskiego weta w Banku Światowym w głosowaniu nad kolejnymi pożyczkami dla Indonezji⁵⁹. Sekretarz Generalny ONZ Kofi Anan zażądał od Indonezji przywrócenia porządku w Timorze w przeciągu 24 godzin⁶⁰. 12–13.09. 1999 roku, na konferencji APEC w Auckland, Australia przedstawiła propozycję natychmiastowego wysłania sił międzynarodowych dla przywrócenia bezpieczeństwa w Timorze Wschodnim. 13.09.1999 prezydent B.J. Habibie przekazał Sekretarzowi Generalnemu wiadomość, że zgadza się na wkroczenie do Timoru sił międzynarodowych pod dowództwem Australii i tym samym przekazuje formalne zaproszenie dla tych sił⁶¹. Na tej podstawie RB ONZ mocą rezolucji nr 1264 (1999) z 15.09.1999, działając w zgodzie z postanowieniami rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych, autoryzowała ustanowienie międzynarodowych sił interwencyjnych uprawnionych do użycia wszelkich środków niezbędnych dla przywrócenia pokoju i bezpieczeństwa w Timorze Wschodnim.

Pięć dni później, tj. 20.09.1999 roku, międzynarodowe siły Interfet pod dowództwem australijskiego generał-majora Petera Cosgrove'a zaczęły się rozlokowywać na terytorium Timoru (operacja „Stabilizować”). Była to najszybsza reakcja w historii operacji pokojowych

⁵⁹ J. Traub, op. cit., s. 79.

⁶⁰ A. Ryan, *The Strong Lead-Nation Model in an Ad Hoc Coalition of the Willing: Operation Stabilize in East Timor*, „International Peacekeeping”, Vol. IX, 2002, nr 1, s. 24.

⁶¹ Wymuszona przez USA, UE i Australię formuła „zaproszenia” miała znaczenie kluczowe, gdyż umożliwiała bezproblemowe przegłosowanie odpowiedniej rezolucji w RB ONZ, A.L. Smith, op. cit., s. 40; J. Traub, op. cit., s. 79.

ONZ⁶², będąca zasługą natychmiastowych działań podjętych przez rząd Australii. Australia okazała się jedynym państwem regionu zdolnym do zmobilizowania odpowiednich sił i przeprowadzenia tego typu misji.

Operacja pod wieloma względami łączyła się z dużym ryzykiem⁶³. Wojska międzynarodowe lądujące w Timorze zastosowały taktykę rozlewającej się plamy ropy naftowej⁶⁴, zajmując najpierw pojedyncze miasta timorskie i stamtąd rozprzestrzeniając się na obszary niezurbanizowane w miarę napływu kolejnych oddziałów⁶⁴. 25.09 wojska indonezyjskie rozpoczęły ewakuację⁶⁵. Wraz z wycofywaniem się oddziałów TNI rozwiązywały się kolejne grupy bojówkarskie. Incydenty z użyciem broni były bardzo rzadkie⁶⁶. Wojska międzynarodowe zajmowały kolejne miejscowości wcześniej niż nakazywał to przyjęty harmonogram⁶⁷.

⁶² Ówczesny Stały Przedstawiciel Stanów Zjednoczonych przy ONZ Richard Holbrooke przywrócił tym optymistycznym ocenom właściwe proporcje stwierdzając, że decyzja o powstaniu INTERFET nie była odpowiedzią tylko na serię masakr z września 1999 r. Tak naprawdę reakcja społeczności międzynarodowej była według niego bardzo spóźniona, bo prześladowania i rabunek prowadzone przez indonezyjskie wojsko trwał już więcej niż dwadzieścia lat, J. Traub, op. cit., s. 80.

⁶³ Co prawda australijskie Darwin znajduje się w odległości tylko 500 km od stolicy Timoru Dili, to jednak sama ta miejscowość jest w kontekście systemu obronnego Australii ośrodkiem peryferyjnym. Ponadto dostęp do Timoru Wschodniego jest znacznie utrudniony. Port w Dili był w stanie obsłużyć tylko dwa okręty równocześnie, lotniska timorskie w Baucau i Komoro miały również ograniczoną zdolność do przyjmowania i obsługi jednostek lotniczych, A. Ryan, op. cit., s. 26.

⁶⁴ Ibidem, s. 26.

⁶⁵ Proces wycofywania się sił indonezyjskich zakończył się 31.10.1999 r., A. Ryan, op. cit., s. 26.

⁶⁶ 10.10.1999 r. wojska INTERFET starły się z grupą indonezyjskich wojskowych na terenach przygranicznych (w okolicy miasteczka Motaain), co wynikało z nieporozumienia co do przebiegu granicy. 18.10.1999 r. zdarzył się największy incydent w trakcie całej misji. 20-osobowa bojówka zaatakowała pięcioosobowy patrol australijski. Przy zerowych stratach własnych patrol zabił trzech bojówkarzy i kolejnych trzech zranił. Łącznie w tego typu incydentach zginęły 2 osoby z personelu misji – jeden Nepalczyk i jeden Australijczyk, A.L. Smith, op. cit., s. 41; A. Ryan, op. cit., s. 28.

⁶⁷ 27.09. grupa kompanii piechoty przeprowadziła operację zajęcia miasteczka Liquica, położonego ok. 30 km od Dili. 3.10. przejęta została kontrola

Poszczególne kontyngenty narodowe INTERFET wyspecjalizowały się w różnych zadaniach składających się na mandat misji. Sprawami *stricte* wojskowymi zajmowały się oddziały australijskie, nowozelandzkie, brytyjskie, a w późniejszym czasie również kanadyjskie i irlandzkie. Natomiast żołnierze kontyngentów państw azjatyckich (tajskiego, filipińskiego i południowokoreańskiego) działali w strukturach dostarczania pomocy humanitarnej⁶⁸. Dowództwa narodowe zostały zachowane. Realizowały one zadania wyznaczone przez centralne i jednolite australijskie dowództwo misji⁶⁹. Jednolita, niepodzielona wedle zasady narodowej struktura dowodzenia pozwoliła na zminimalizowanie kosztów związanych ze słabą interoperacyjnością sił międzynarodowych, wynikającą przede wszystkim z barier językowych.

Dowództwo misji zostało umiejscowione w Dili⁷⁰. Do kraju systematycznie przybywały kontyngenty żołnierzy kolejnych krajów. Do

nad Baucau, a 4.10 nad Los Palos, położonych we wschodniej części kraju. 11.10 mimo znacznej aktywności bojówek oddziały INTERFET wkroczyły do położonej na południu miejscowości Suai. 11 dni później pod kontrolą znalazła się enklawa Oecussi, A. Ryan, op. cit., s. 27.

⁶⁸ Styl dowodzenia przyjęty w trakcie operacji „Stabilizować” generał Cosgrove charakteryzował następująco: „Z mojego punktu widzenia kluczowe znaczenia miało ustalenie i wyjście na przeciw potrzebom państw wysyłających żołnierzy tak, by osiągnąć porozumienie i zgodę (często metodą dawania czegoś w zamian za coś), a także, co bardzo ważne, dobrą wolę i współpracę. Oczywiście w INTERFET popełnialiśmy błędy, ale biorąc pod uwagę siłę interesów narodowych związanych z kwestią timorską, działaliśmy jednak przy bardzo dobrych uwarunkowaniach międzynarodowych, co dotyczyło po prostu każdego pojedynczego przypadku. Nawet w tych pierwszych tygodniach, kiedy imperatyw operacyjny był najważniejszy, musieliśmy wciąż pamiętać, że każdy członek koalicji musi być dowartościowany i każdemu należy przyznać odpowiednie miejsce”, A. Ryan, op. cit., s. 29.

⁶⁹ Dowódca misji, generał Cosgrove podlegał bezpośrednio Dowódcy Sił Obrony, a nie, jak zgodnie z regulacjami australijskimi powinien, Dowództwu Teatru Australijskiego, ibidem.

⁷⁰ O sukcesie kierowanej przez Australię operacji INTERFET zdecydowały następujące czynniki:

– autonomiczna zdolność podejmowania decyzji o wymiarze strategicznym – Australia posiadała odpowiednie środki dla zorganizowania misji, potrafiła je zmobilizować oraz zapewnić sobie swobodę działania na płaszczyźnie międzynarodowej;

25.10.1999 roku w Timorze znajdowały się wojska z 13 krajów⁷¹. W fazie konsolidacyjnej misji (tj. od września 1999 r. do stycznia 2000 r.) liczba krajów, które wysłały żołnierzy na potrzeby INTERFET zwiększyła się do 20, a całkowita liczba żołnierzy uczestniczących w misji wyniosła 11 693, z czego 5697 to żołnierze australijscy⁷².

Tymczasowa Administracja Narodów Zjednoczonych w Timorze Wschodnim (UNTAET)

Dnia 28.09. 1999 Indonezja wyraziła zgodę na przekazanie władzy nad terytorium ONZ a 19.10.1999 roku indonezyjskie Ludowe Konsultatywne Zgromadzenie uznało rezultat referendum timorskiego. 15.10.1999. Zgromadzenie unieważniło ustawę o przyłączeniu

– związki wojskowe z innymi państwami regionu – tradycja dobrych stosunków z krajami Azji Południowo-Wschodniej pozwoliła na szybkie uzyskanie międzynarodowej legitymizacji dla działań Australii w Timorze;

– sojusz ze Stanami Zjednoczonymi umożliwił uzupełnienie sił australijskich o zasoby w normalnych warunkach niedostępne (np. dane zebrane przez samoloty zwiadowcze EP-3) oraz stwarzał dodatkowe zabezpieczenie dla tych sił (obecność marynarki USA w rejonie działań operacyjnych, ochrona szlaków komunikacyjnych). Zasoby udostępnione przez Amerykanów dzięki współpracy sojuszniczej znalazły się pod jednolitym dowództwem australijskim;

– nieobecność zagrożeń o zasadniczym znaczeniu wojskowym;

– rozwinięte środki wywiadowcze – stanowiły bezpośrednie źródło informacji;

– wysoki potencjał wojskowy – spełniał nie tylko funkcję odstrasżającą, lecz także uwiarygodniał rolę państwa australijskiego jako regionalnego lidera, zdolnego skutecznie podjąć wysiłek i ryzyko przeprowadzenia operacji typu INTERFET; zaawansowany poziom rozwoju armii australijskiej (ADF) wyrażał się w wysokiej interoperacyjności, wzorowanej na doświadczeniach państw NATO;

– doświadczenia w zakresie dowodzenia operacjami międzynarodowymi – sprawowanie efektywnego dowództwa komponentu wojskowego UNTAC (Kambodża), kierowanie misją w Bougainville (Papua – Nowa Gwinea).

D. Dickens, *Can East Timor Be a Blueprint for Burden Sharing?*, „The Washington Quarterly”, Vol. XXV, 2002, nr 3, s. 31–34.

⁷¹ Były to: Australia, Nowa Zelandia, Brazylia, Francja, Filipiny, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Tajlandia, Filipiny, Korea Południowa, Irlandia, Kanada i Malesja.

⁷² A. Ryan, op. cit., s. 30.

Timoru Wschodniego do Indonezji z czerwca 1976 r.⁷³ 25.10.1999 roku RB ONZ działając na podstawie rozdziału VII KNZ ustanowiła rezolucją nr 1272 (1999) Tymczasową Administrację Narodów Zjednoczonych w Timorze Wschodnim.

Podstawowym celem misji było administrowanie krajem do momentu uzyskania niepodległości, co pierwotnie planowano na 31.01.2001 roku, Misja UNTAET została obarczona ogólną odpowiedzialnością za zarządzanie krajem. UNTAET na mocy rezolucji 1272 uzyskała wszelkie uprawnienia władzy ustawodawczej, wykonawczej oraz sędowniczej⁷⁴.

Organizacyjnie UNTAET została podporządkowana Departamentowi Misji Pokojowych Sekretariatu Generalnego ONZ (DPKO)⁷⁵, co było decyzją kontrowersyjną, gdyż DPKO nie posiadało wystarczającego doświadczenia w zakresie zarządzania wielofunkcyjnymi misjami z rozbudowanym komponentem cywilno-administracyjnym, takimi, jaką miała być UNTAET.

⁷³ C. Drew, op. cit., s. 652.

⁷⁴ Mandat UNTAET określało sześć podstawowych zadań:

- zapewnić bezpieczeństwo i praworządność na obszarze całego Timoru Wschodniego,
- ustanowić skuteczną administrację,
- wspomagać rozwój usług niewojskowych i społecznych,
- zapewnić koordynację wszystkich wysiłków w zakresie pomocy humanitarnej, odbudowy kraju oraz pomocy rozwojowej,
- wspomagać budowanie zdolności kraju do sprawowania samodzielnych rządów,
- działać na rzecz rozwoju zrównoważonego.

⁷⁵ DPKO nie zdecydowała się na wykorzystanie personelu uczestniczącego w UNAMET, misji organizowanej przez departament ds. politycznych ONZ (DPA), co uniemożliwiło UNTAET wykorzystanie doświadczenia zdobytego przez UNAMET w praktycznej trzymiesięcznej działalności terenowej, A.L. Smith, op. cit., s. 44; Z uwagi na wzajemną niechęć i rywalizację kierownictwo DPKO nawet nie odpowiedziało na propozycję DPA w sprawie odbycia wspólnej sesji planistycznej dotyczącej kontynuacji obecności ONZ w Timorze. Spór rozstrzygnięto w Sekretariacie Generalnym ostatecznie i nieodwołalnie powierzając odpowiedzialność za zorganizowanie i przeprowadzenie misji DPKO, przy czym sesje planistyczne miały odbywać się również z udziałem personelu DPA oraz personelu innych departamentów, S. Astri, op. cit., s. 6.

UNTAET jako podmiot sprawujący zwierzchność suwerenną nad Timorem Wschodnim

Rezolucja 1272 nie mówiła wprost o nadaniu ONZ zwierzchności suwerennej nad Timorem Wschodnim. O ile od strony prawnej sytuacja ta z uwagi na jej bezprecedensowy charakter nie jest jednoznaczna⁷⁶, to stan faktyczny zasadniczo nie odbiegał od powyższego stwierdzenia.

Kompetencje „suwerena” sprawowała UNTAET, która pod każdym względem była regularnym rządem Timoru Wschodniego, dysponującym wszelkimi uprawnieniami przysługującymi rządowi państwowym, łącznie z prawem zawierania wiążących umów międzynarodowych z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi. Główny organ zarządzający misji otrzymał nazwę Gabinetu Tymczasowego (Władzy Tymczasowej Timoru Wschodniego)⁷⁷. „Rząd” ten kierowany był jednoosobowo przez Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego i Administratora Tymczasowego, dysponującego faktyczną władzą nad krajem, łączącego kompetencje władzy ustawodawczej i wykonawczej⁷⁸. Funkcje te sprawował brazylijski dyplomata Sergio Vieira de Mello.

Specyficzny status UNTAET przejawiał się w bezprecedensowej dla dotychczasowych misji pokojowych zdolności do zawierania wią-

⁷⁶ Zasadniczo Timor Wschodni do momentu formalnego ogłoszenia niepodległości nie przestawał być terytorium zależnym, wpisanym na ONZ-wską listę terytoriów niesamodzielnych. ONZ nigdy nie uznała aneksji Timoru Wschodniego przez Indonezję i w związku z tym nie zażądała nawet od Indonezji wystąpienia z aktem uznania Timoru jako nie stanowiącego fragmentu terytorium Indonezji, J. Chopra, *Building State Failure in East Timor*, „Development and Change”, Vol. XXXIII, 2002, nr 5, s. 29.

⁷⁷ Organ ten składał się z pięciu Timorczyków, czterech członków personelu międzynarodowego UNTAET. Przewodniczył mu Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego i Szef UNTAET.

⁷⁸ S. Chesterman, *East Timor in Transition: Self-determination, State-building and the United Nations*, „International Peacekeeping”, Vol. IX, 2002, nr 1, s. 46.

zących umów prawnomiędzynarodowych, w tym z innymi instytucjami systemu ONZ. W umowie o przekazaniu Międzynarodowemu Stowarzyszeniu Rozwoju Banku Światowego (IDA) administracji nad funduszami rekonstrukcyjnymi dla Timoru Wschodniego (CEP) UNTAET jest traktowana wyraźnie jako osobny rząd⁷⁹. Porozumienie o przyznaniu środków na rzecz lokalnych społeczności timorskich definiowało odbiorców pomocy jako „Timor Wschodni i UNTAET”. Na wyraźne żądanie IDA wszystkie procedury negocjowania i podpisywania porozumienia odbyły się zgodnie z międzynarodowym prawem traktatów, podpisać je musiał Tymczasowy Administrator występujący tu jako szef państwa, a nie przedstawiciel ONZ⁸⁰.

Interesującym elementem porozumienia CEP był mechanizm dystrybucji i zarządzania środkami pomocowymi. Pozostawał on w gestii lokalnych wiejskich i obwodowych rad wybieranych bezpośrednio przez mieszkańców. Wyposażenie rad lokalnych w odpowiednie środki i zezwolenie na swobodne ustalanie priorytetów procesu rekonstrukcji miało stworzyć zaczątki kultury demokratycznej w Timorze oraz stanowić materialny przejaw timorskiego samostanowienia. Urzędnicy UNTAET zdając sobie sprawę, że przyjęcie takiego rozwiązania oznaczałoby utratę przez misję zdolności do całkowitej kontroli nad przepływem środków pomocowych podjęli wiele działań, mających na celu opóźnienie przyjęcia porozumienia z IDA

⁷⁹ Zgodnie ze swoim statutem IDA może przekazywać środki tylko rządowi bądź organizacjom międzynarodowym prawa publicznego.

⁸⁰ J. Chopra, *Building State...*, s. 30. Gdyby rzeczywiście przedstawiciele Banku Światowego dążyli do tego, by porozumienie było podpisane przez któregoś z przedstawicieli ONZ o odpowiednio wysokiej randze, to mogłyby to bez problemu zrobić sam Sekretarz Generalny ONZ, który w tym czasie przebywał w Dili. Jednak nie został on poproszony o to, by wystąpił jako strona tego porozumienia, J. Chopra, *Building State...*, s. 985. UNTAET wykonywała swoje uprawnienia w zakresie zawierania wiążących umów prawnomiędzynarodowych nie tylko w stosunkach z Bankiem Światowym. Szef UNTAET ds. politycznych Peter Galbraith jako przedstawiciel państwa timorskiego renegotjował indonezyjsko-australijski traktat „luki timorskiej”, którego Timor Wschodni stał się prawnym sukcesorem. Co nie było jednak w interesie nowego państwa timorskiego z uwagi na niekorzystne uregulowania graniczne zawarte w tym traktacie.

Negocjatorzy UNAET dwukrotnie odrzucili porozumienie w formie zaproponowanej przez Bank Światowy⁸¹.

Dążenia do utrzymania pełni władzy przez UNTAET utrzymywały się przez cały okres trwania misji⁸². Opór kierownictwa UNTAET nie pozwolił na pełne zmobilizowanie nawet tych skąpych zasobów ludzkich, którymi Timor dysponował⁸³. Wzbudziło to ostre reakcje liderów społeczności timorskiej⁸⁴.

Nieprzekonywająco uzasadniany brak demokratycznej legitymizacji UNTAET⁸⁵, uwolnienie od bezpośredniej odpowiedzialności wobec ludności timorskiej personelu misji⁸⁶ oraz zwolnienie go od

⁸¹ Dopiero osobiste wizyty w Timorze Wschodnim Sekretarza Generalnego ONZ Kofiego Anana oraz Prezydenta Banku Światowego Jamesa D. Wolfensohna doprowadziły do przyjęcia CEP. Zgodnie z żądaniem UNTAET w porozumieniu nie użyto sformułowania „wybory lokalne”, zastępując je pojęciem „demokratycznej selekcji”, ibidem, s. 30–31.

⁸² Gdy do Timoru Wschodniego zaczęli powracać uchodźcy i emigranci, dysponujący różnymi umiejętnościami administracyjnymi i inżynierskimi, nie zostali oni włączeni formalnie do prac misji. Współpracowali z UNTAET na zasadzie wolontariatu.

⁸³ UNDP, który również został zaangażowany w Timorze Wschodnim już na samym początku odrzucił założenie o timorskiej *terra nullis*, opowiadając się za szerokim zaangażowaniem wszystkich kompetentnych osób, które pozostawały w dyspozycji UNDP. Raport UNDP z września 1999 r. przygotowany w nowojorskim biurze UNDP, w którym wykazywano zalety takiego podejścia, nigdy nie spotkał się z szerszym zainteresowaniem. Sam UNDP nie uniknął jednak problemów wewnątrzorganizacyjnej rywalizacji, która toczyła się między poszczególnymi lokalnymi biurami UNDP (w Dżakarcie i Dili) oraz między UNDP a Bankiem Światowym. Powierzenie obsługi Timoru Wschodniego biurowi dzakartańskiemu opóźniło rozpoczęcie działań UNDP w samym Timorze Wschodnim. Błąd tego uniknął Bank Światowy przekazując sprawy timorskie z oddziału indonezyjskiego do oddziału wysp Pacyfiku, co pozwoliło mu na zaplanowanie i wczesne wdrożenie bardziej ambitnych projektów, S. Astri, op. cit., s. 15.

⁸⁴ Jose Ramos-Horta swoje niezadowolenie z tej sytuacji ujął w następujący sposób: „Naszemu ludzemu kłopotowi służyć musi słuchanie jakichś policjantów z Gambii [Gambia została tu przez Ramosa-Horta użyta jako symbol „naprawdy”, bardziej niż Timor Wschodni nierozwiniętego kraju] [...]. Mamy tutaj naprawdę starszych już ludzi. Żądać, by ci ludzie służyli CivPol to tak, jak by kazać mi wykonywać polecenia któregoś z tych młodych ludzi z UNTAET. Jest to głupie i obraźliwe”. Na pytanie czy UNTAET zrobił jednak coś dobrego dla Timoru Wschodniego Jose Ramos-Horta odpowiedział: „W sensie czegoś widzialnego? Nic”, J. Traub, op. cit., s. 85.

wszelkich obciążeń podatkowych na rzecz państwa timorskiego spotkało się z ostrą krytyką niektórych obserwatorów i ONZ-owskich urzędników⁸⁷.

Centralistyczne tendencje kierownictwa UNTAET były odzwierciedleniem modelu administracyjnego przyjętego przez Indonezyjczyków⁸⁸.

⁸⁵ Urzędnicy UNTAET tłumaczyli, że w sytuacji dopuszczenia CNRT do współzrządzenia niemożliwe stałoby się utrzymanie apolitycznego charakteru struktur administracyjnych, gdyż personel wskazany przez CNRT do objęcia poszczególnych stanowisk pochodziłby z klucza partyjnego, którego kształt byłby rezultatem rywalizacji między ugrupowaniami tworzącymi CNRT. Argument ten był jednak nie do obronienia, gdyż rekrutacja personelu międzynarodowego była również obciążona rywalizacją wewnątrzorganizacyjną w ramach ONZ. W obawie o własną pozycję urzędnicy tak skonstruowali kryteria rekrutacji pomocniczego personelu timorskiego, by wśród tychże nie znalazły się osoby o dużym przygotowaniu zawodowym i posiadające wiedzę o lokalnych uwarunkowaniach (umiejętności te były niepunktowane w procesie rekrutacyjnym), S. Astri, op. cit., s. 12.

⁸⁶ Międzynarodowy personel misji dysponował immunitetem formalnym. Członek misji w razie dopuszczenia się przestępstw mógł być przydzielony do innego miejsca pracy, repatriowany lub, w sytuacji ciężkich naruszeń, sądzony przez władze własnego państwa, przy czym podjęcie decyzji o wszczęciu postępowania miało charakter *stricte* dyskrecjonalny. Z uwagi na opór państw uczestniczących w misji do podważania ich kompetencji jurysdykcyjnych względem własnych obywateli nie ustanowiono dla potrzeb misji jednolitego regulaminu dyscyplinarnego, J. Chopra, *The UN's...*, s. 29.

⁸⁷ J. Chopra, pełniący do 6.3.2000 r. funkcję szefa komponentu administracyjnego UNTAET, określił ironicznie administrację ONZ mianem „królestwa Organizacji Narodów Zjednoczonych Timoru Wschodniego”. Stwierdził, że: „Organizacyjny i sądowniczy status szefa UNAET jest porównywalny ze statusem monarchy królestwa epoki przedkonstytucyjnej [...]”, *ibidem*, s. 27.

⁸⁸ Początkowo, pod wpływem prac koncepcyjnych prowadzonych przez amerykański Instytut Peacekeepingu struktura administracyjna UNTAET miała mieć charakter zdecentralizowany. Szefowie administracji na poziomie dystryktów mieli dysponować całkowitą władzą nad wszystkimi (poza militarnym) elementami misji działającymi w obrębie podległego im obszaru, dysponować pełnymi kompetencjami w zakresie polityki fiskalnej i w minimalnym stopniu polegać na strukturach kierownictwa centralnego rozlokowanych w Dili. Wkrótce jednak, jeszcze w listopadzie 1999 r. kierownictwo misji podjęło decyzję o recentralizacji władzy. Każda struktura administracyjna, humanitarna i policyjna miała stworzyć własny łańcuch podległości i zależeć wyłącznie od dowództwa na szczeblu centralnym. Decyzja ta była motywowana chęcią umocnienia pozycji

UNTAET nie posiadała precyzyjnego planu zwiększania zdolności Timorczyków do przejścia pełni rządów, nie stworzyła programu odbudowy kraju i nie ustanowiła żadnych kryteriów, którymi można by się posługiwać przy ocenie postępu tych procesów⁸⁹.

Tymczasowy Administrator nie posiadał żadnego doświadczenia w sprawach timorskich, nie przewodniczył też pracom nad samym planem misji. Zarządzając krajem, opierał się na osobistej relacji z Xanana Gusmao, co było nie wystarczające w obliczu złożonych zadań misji i konieczności poszerzania partycypacji Timorczyków w życiu politycznym⁹⁰.

Timorczycy znaleźli się w trudnej sytuacji sług obcokrajowców apodyktycznie zarządzających ich własnym krajem. To zaś nieuchronnie rodziło porównania z czasami rządów kolonialnych i okupacji indonezyjskiej⁹¹. Do braku spójnej koncepcji i wizji zaangażowania ONZ w Timorze Wschodnim przyznał się nawet sam Tymczasowy Administrator. W niepublikowanym artykule stwierdził, że nie wiedział, jak „sprawować uczciwe rządy mając władzę absolutną w sposób inny niż w formie ‘oświeconego despotyzmu’”⁹².

naczelnego kierownictwa misji wobec frakcji timorskich w polityce ogólnokrajowej oraz koniecznością zabezpieczenia procesu administrowania przed niepożądaną „timoryzacją”. Istotne znaczenie miała również niezdolność misji do uzupełnienia braków kadrowych, które uniemożliwiły stworzenie planowanych wcześniej autonomicznych regionalnych centrów administracyjnych, J. Chopra, *Building State...*, op. cit., s. 985–991.

⁸⁹ J. Chopra, *The UN's...*, op. cit., s. 31. Długość fazy planowania samej misji nie przekroczyła 1 miesiąca, podczas gdy dla misji wielofunkcyjnych potrzeba teoretycznie pół roku, S. Astri, op. cit., s. 14.

⁹⁰ Tymczasowy Administrator De Mello był ściśle odizolowany nie tylko od Timorczyków, lecz również od personelu misji. Rzadko ukazywał się publicznie, tylko kilkakrotnie spotkał się z całym personelem. De Mello na kluczowe stanowiska mianował swoich współpracowników z misji kosowskiej, przyzwyczajonych do apodyktycznej, władczej formy rządów, zupełnie nieskutecznej w kraju przeżywającym traumę zbrodni ludobójczych, J. Chopra, *The UN's...*, op. cit., s. 32, 33.

⁹¹ Ibidem, s. 33.

⁹² S.V. Mello de, *How Not To Run a Country: Lessons for the UN from Kosovo and East Timor*, nieopublikowany artykuł z czerwca 2000, s. 4–5, cyt. za: J. Chopra, *The UN's...*, s. 35, 39.

Struktura UNTAET i realizacja mandatu misji

Zadania UNTAET, podobnie w jak w przypadku każdej misji wielofunkcyjnej, zostały rozdzielone między kilka komponentów. W przypadku misji timorskiej były to:

- komponent administracji publicznej, realizujący też zadania z zakresu tworzenia instytucji państwowych i koordynacji działań rekonstrukcyjnych,
- komponent wojskowy,
- komponent pomocy humanitarnej i odbudowy⁹³.

Zasadnicze znacznie miała praca dwóch pierwszych komponentów, one też zostaną szerzej omówione.

Komponent administracyjny

Konieczność budowy państwa od samych podstaw rodziła wiele problemów. UNTAET nie mogło płacić swoim timorskim pracownikom dopóki, dopóty jego urzędnicy nie przygotowali prawa bankowego i walutowego. Dopóki nie zostało przygotowane prawo karne, dopóty nie możliwym było ściganie przestępców. Rządzenie mocą dekretów było wykluczone, jeśli chciano rzeczywiście przekształcić Timor w państwo demokratyczne⁹⁴. Dlatego pierwszym aktem prawnym przyjętym przez UNTAET były regulacje określające granice władzy administracji, zgodnie z którymi porządek prawny w Timorze miał opierać się na dotychczasowym prawie indonezyjskim, chyba że kolidowałoby ono z przyjętymi przez ONZ normami w zakresie ochrony praw człowieka lub mandatem UNTAET. W obawie przed

⁹³ Jeden z głównych doradców Tymczasowego Administratora Fabirizio Hochschild problemy w zakresie odbudowy kraju opisał w następujący sposób: „W Peć [w Kosowie] ludzie zaczęli odbudowę już w parę tygodni po zakończeniu bombardowań. Brali parę desek ze zgliszczy kogoś z domów, żeby zakryć dziurę we własnym dachu albo dostawali odpowiednie materiały z Czarnogóry. Sięgali po oszczędności spod poduszki. Tutaj zaś ludzie nie mają żadnych oszczędności i są dalecy od osiągnięcia czegokolwiek. Tu sklepy zaczęły powstawać po paru miesiącach, w Kosowie po paru tygodniach”, J. Traub, op. cit., s. 84.

⁹⁴ Ibidem, s. 82.

całkowitą alienacją administracji ONZ wobec Timorczyków mocą drugiego aktu prawnego ustanowiono Narodową Radę Konsultacyjną Timoru Wschodniego (ETNCC), złożoną z 15 przedstawicieli timorskich reprezentujących różne środowiska polityczne⁹⁵. Decyzja, kto będzie reprezentowany w ETNCC, miała charakter dyskrecjonalny i z oczywistym względów nie decydowano o tym w wyborach. W praktyce wszystkie regulacje tworzone przez UNTAET musiały być przez Radę przeanalizowane i zaakceptowane, zanim stały się obowiązującym prawem. Mimo istotnej funkcji, jaka przypadła ETNCC, mechanizm jej wyłonienia stał się podstawą prób dyskredytowania jej działań oraz oskarżeń o elitaryzm.

Tworzenie nowego prawa napotykało wiele trudności. Brak było Timorczyków posiadających formalne wykształcenie prawnicze⁹⁶. UNTAET mimo to projektowała i wdrażała uregulowania prawne niemal wszystkich rodzajów, kształtując je podług standardów charakterystycznych dla nowoczesnych państw demokratycznych (niezależny system wymiaru sprawiedliwości, służba cywilna etc.)⁹⁷. Systematycznie poszerzano mechanizmy konsultacji oraz krąg osób uczestniczących w procesach decyzyjnych. 5.04.2000 roku. Specjalny

⁹⁵ S. Chesterman, *op. cit.*, s. 64.

⁹⁶ W czasach indonezyjskich urzędy były obsługiwane niemal wyłącznie przez Indonezyjczyków wywodzących się spoza Timoru. Nawet ci nieliczni spośród Timorczyków, którzy sprawowali jakiekolwiek funkcje w administracji wybrali emigrację do Timoru Zachodniego, obawiając się postawienia zarzutów o kolaborację w czasach rządów indonezyjskich. Gmach sądu w Dili został spalony, a znajdująca się tam dokumentacja i książki prawnicze zniszczone lub rozkradzione. Doradca prawny UNTAET Hans Strohmeier, który pracował również na potrzeby UNMIK w Kosowie, opisał tę sytuację w następujący sposób: „W Kosowie mieliśmy sędziów, prawników, prokuratorów. Problemem było tylko znalezienie takich, którzy nie byłiby uwikłani w kolaborację z Serbami. Tu zaś nie ma w ogóle żadnych prawników”, J. Traub, *op. cit.*, s. 83. Wraz z napływem uchodźców i emigrantów sytuacja ta powoli zaczęła się zmieniać. W pewnym momencie prawników timorskich pojawiło się w kraju już tylu, że mogli założyć stowarzyszenie zawodowe, S. Astri, *op. cit.*, s. 15.

⁹⁷ Np. podjęto decyzję o rezygnacji z organizowania narodowej władzy monetarnej, przyjmując jako walutę dolara amerykańskiego. Ustanowiono też aż 4 języki urzędowe – tetum, angielski, bahasa indonesia i portugalski.

Przedstawiciel Sekretarza Generalnego mianował 14 Timorczyków na stanowiska zastępców administratorów dystryktów. Zapowiedział ustanowienie w każdym dystrykcie dodatkowych rad doradczych reprezentujących różne środowiska Timorczyków – młodzież, kobiety, partie polityczne i Kościół rzymskokatolicki. Funkcje administratorów sprawowali nadal urzędnicy UNTAET⁹⁸. Z uwagi na niewielki rzeczywisty zakres kompetencji szefowie dystryktów publicznie skrytykowali najwyższe kierownictwo UNTAET, formułując zarzut, że powołanie zastępców było działaniem pozornym i niewkomponowanym w szerszy plan integracji lokalnych jednostek władzy i timorskich środowisk politycznych w proces decyzyjny⁹⁹. Wraz z umocnieniem się struktur misji oraz w celu zapobieżenia dalszej erozji społecznej legitymacji UNTAET do sprawowania władzy 14.06.2000 roku utworzono kolejne instytucje, tym razem o uprawnieniach formalnie wykraczających poza doradztwo. Pierwszą z nich była Rada Narodowa. Rada składała się z 33 członków (liczbę tę w październiku 2000 r. powiększono do 36), z których wszyscy byli Timorczykami. Jej pracom nie przewodniczył Tymczasowy Administrator. W skład Rady Narodowej wchodziła przedstawiciele CNRT, innych partii politycznych, reprezentanci Kościoła rzymskokatolickiego, organizacji pozarządowych, związków zawodowych oraz organizacji kobiecych i młodzieżowych, a także biznesu i farmerów. W tym samym dniu ogłoszono powstanie Gabinetu Rządu Przejściowego w Timorze Wschodnim. Rząd składał się z ośmiu urzędów. Cztery z nich przypadały urzędnikom administracji międzynarodowej (policja i służby ratun-

⁹⁸ S. Chesterman, op. cit., s. 65.

⁹⁹ Rację krytykom UNTAET przyznał sam Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ i szef UNAET na narodowej konferencji CNRT: „UNTAET konsultowała się w szeregu ważnych spraw politycznych, ale ostatecznie tylko ona ponosiła ostateczną odpowiedzialność za projektowanie i wdrażanie tych działań. ETNCC stała się przedmiotem krytyki, jako reprezentująca tylko niewielką część społeczeństwa i w swych działaniach niedostatecznie przejrzysta. Stojąc w obliczu problemów wynikających z ustanowienia samej misji nie mogliśmy zaangażować w ten proces narodu timorskiego w takim zakresie, na jaki sobie zasługuje”, ibidem, s. 65.

kowe, sprawy polityczne, wymiar sprawiedliwości, finanse), cztery pozostałe Timorczykom (administracja krajowa, infrastruktura, sprawy gospodarcze, sprawy społeczne)¹⁰⁰.

Niedługo potem proklamowano powstanie kolejnej instytucji – Władzy Tymczasowej Timoru Wschodniego (ETTA), która przejęła funkcje komponentu administracyjnego UNTAET i którą formalnie określano jako „rząd”. ETTA w przeciwieństwie do ETNCC miała prawo inicjowania prac nad nowymi aktami prawnymi i ich modyfikowania. Przysługiwało jej też prawo stawiania zapytań względem Gabinetu, na które członkowie tego organu mieli obowiązek przed ETTA odpowiadać. Oficjalnie deklarowanym celem tych zmian było przekształcenie UNTAET w ONZ-owską misję pomocniczą ETTA, pozbawioną nadzwyczajnych kompetencji delegowanych teraz na ETTA¹⁰¹. Mimo teoretycznej zręczności i logiki tej koncepcji, jej praktyczne wykonanie odbiegało od przyjętych założeń. Tworzenie timorskiej służby cywilnej przebiegało bardzo wolno. Gabinet i ETTA były związane w swych działaniach zobowiązaniami i planami przyjętymi przez administrację UNTAET. Sytuacja ta spotkała się z ostrą krytyką szefa CNRT Xanana Gusmao¹⁰² oraz członków Gabinetu¹⁰³.

¹⁰⁰ Dwa stanowiska objęli przedstawiciele FRETRELIN (Mari Alkatiri i Ana Pessoa), jedno członek UDT (Joao Carrascalao), jedno przedstawiciele Kościoła rzymskokatolickiego (Filomeno Jacob).

¹⁰¹ Ibidem, s. 66.

¹⁰² W październiku 2000 r. Xanana Gusmao swoją krytykę wyraził w następujący sposób: „Nie interesuje nas dziedzictwo samochodów[aluzja do setek samochodów, właścicielami których byli urzędnicy UNTAET] [...]. Nie obchodzi nas plany rozwojowe obmyślane przez kogoś innego niż sami Timorczycy. Nie jesteśmy zainteresowani w przejmowaniu rozwiązań, których ekonomiczne uzasadnienie nie bierze pod uwagę skomplikowanych warunków timorskiej rzeczywistości. Nie chcemy przejąć skomplikowanych mechanizmów decyzyjnych i implementacyjnych, w których rolę Timorczyków jest zaledwie obserwowanie i wyrażanie zgody, bez możliwości aktywnego uczestnictwa [...]”, ibidem, s. 67.

¹⁰³ W grudniu 2000 r. timorscy członkowie Gabinetu zagrozili nawet podaniem się do dymisji. Wyrażali publicznie niezadowolenie, twierdząc że: „jesteśmy wykorzystywani dla usprawiedliwiania opóźnień i zamieszania dotyczącego procesów pozostających poza naszą kontrolą. Timorscy członkowie Gabinetu są karykaturami ministrów w rządzie jakiejś bananowej republiki. Nie mają władzy, nie mają obowiązków, nie mają środków, by normalnie funkcjonować”, ibidem.

Organizacja powszechnych demokratycznych wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego oraz współdział w kształtowaniu nowej konstytucji

Wyłonienie w wyborach demokratycznych narodowych władz państwowych stało się głównym celem UNTAET i podstawowym kryterium sukcesu misji. Do biernego uczestnictwa w wyborach zostali dopuszczeni przedstawiciele 16 partii politycznych. W trosce o zapewnienie właściwego poziomu bezpieczeństwa 14 partii podpisało Pakt Jedności Narodowej, w którym sformułowano także kryteria uznania wyborów za sprawiedliwe¹⁰⁴. Do 23.06.2001 roku 737 811 Timorczyków zostało zarejestrowanych jako uprawnieni do uczestniczenia w głosowaniu. 30.08.2001 roku wybory odbyły się tak, jak zaplanowano. Wygrał je FRETILIN¹⁰⁵.

¹⁰⁴ A.L. Smith, op. cit, s. 46.

¹⁰⁵ FRETILIN otrzymał 57,3% głosów i 55 głosów w 88 – osobowym Zgromadzeniu. Była to większość mniejsza niż oczekiwano. Kolejne miejsca zajęły studencka Partia Demokratyczna (PD – 8,7%), Partia Socjaldemokratyczna pod przewodnictwem byłego gubernatora Timoru Mario Carascalao (PSD – 8,1%), Stowarzyszenie Timorskich Socjaldemokratów (ASDT – 7,84%, 6 miejsc), jedyne ugrupowanie które wsparło FRETILIN. UDT i inne partie zdołały wprowadzić po jednym, dwóch przedstawicielach. Połączone siły FRETILIN i ASDT umożliwiły przyjęcie konstytucji, co wymaga zgromadzenia większości dwóch trzecich głosów.

¹⁰⁶ Jeden z wyższych urzędników UNTAET miał powiedzieć: „Mam poważne wątpliwości, czy wyjdzie z tego coś „demokratycznego”. Spójrz na Kambodżę. Wszyscy myślą, że to wielki sukces [demokratyzacji narzuconej z zewnątrz takiej, jaką ONZ wprowadzać próbuje teraz w Timorze], ale przecież jest to sromotna klęska. Zobacz tylko, kogo postawiliśmy tam u władzy”. Prasa indonezyjska celowała w zupełnie niezwykłym w jej przypadku ironizowaniu na temat autorytarnych tendencji timorskiego życia politycznego. Jeden z tytułów z „Jakarta Post” dotyczących Timoru z tego okresu brzmiał: „*The New Timor: A Xanana Republic*” (gra słów: „Xanana” – „Banana”), S. Chesterman, op. cit., s. 69. Przywódca FRETILIN na tego typu krytykę odpowiadał równie mocno, odwołując się pośrednio do koncepcji „wartości azjatyckich”. W noworocznym przemówieniu z 2001 r. stwierdził, że: „Jesteśmy właśnie świadkami kolejnego zjawiska we Wschodnim Timorze – obsesyjnej akulturacji standardów, których setki międzynarodowych ekspertów próbuje zaszczerpić Timorczykom, cierpiącym

Początkowo UNATAET nie zamierzała brać czynnego udziału w tworzeniu konstytucji timorskiej. UNATAET była też zobligowana do uszanowania takiego systemu politycznego, jaki wybiorą sami Timorczycy. Kierownictwo UNATAET obawiało się zdominowania nowego Zgromadzenia przez FRETILIN i stworzenia systemu rządów jednopartyjnych¹⁰⁶. UNATAET skutecznie naciskała na zaakceptowanie proporcjonalnej ordynacji wyborczej w nadziei na zagwarantowanie jakiegokolwiek reprezentacji mniejszym partiom¹⁰⁷.

na rzekomy głód wartości: Dotyczy to demokracji (której ci, co nas jej uczą, nigdy sami we własnych krajach jej nie praktykowali, ponieważ nie pozwalała im na to praca w roli międzynarodowych urzędników ONZ), praw człowieka (których ci, co nam o nich przypominają, zapominają, jak wygląda sytuacja w tej sprawie w ich własnych państwach), nowego podejścia do kwestii płci (wiele kobiet prowadzących warsztaty na ten temat wie, że ich kraje w tym zakresie nie stanowią żadnego przykładu dla innych), roli organizacji pozarządowych (wiele organizacji pozarządowych żyje z biznesu, jakim jest udzielanie pomocy biednym krajom), znaczenia młodzieży (wszyscy ci, którzy wypominają nam tę kwestię, dobrze wiedzą, że w ich krajach większość młodzieży pozostaje bezrobotna) [...] Mogłoby się wydawać, że wypowiadam się przeciw szlachetnym wartościom demokratycznej partycypacji. Nie mam nic przeciwko nim, jeśli lud rzeczywiście myśli w kategoriach demokratycznych. To, co wydaje mi się absurdalne, to fakt, że przyjmujemy pewne standardy tylko po to, by zadowalać panów naszej niepodległości. To, co martwi mnie, to bezkrytyczne przyjmowanie (uniwersalnych) standardów bez uwzględniania obecnego etapu historycznego procesu budowy naszego kraju”, *ibidem*, s. 70.

¹⁰⁷ Na marginesie warto dodać, że UNATAET w ramach komponentu administracyjnego zainicjowała też szereg działań mających doprowadzić do pochwycenia i osądzenia osób podejrzanych o najcięższe przestępstwa z czasów walki o niepodległość. Na wniosek Tymczasowego Administratora Narodowa Rada Konsultacyjna Timoru Wschodniego wyraziła zgodę na utworzenie Komisji na Rzecz Reintegracji, Prawdy i Pojednania w Timorze Wschodnim. Komisja ta rozpoczęła swoją działalność pod koniec 2001 r., koncentrując się na 3 podstawowych zadaniach, które jej wyznaczono:

1. odkrywanie prawdy historycznej,
2. przeprowadzanie procesów pojednania w poszczególnych wspólnotach, ale przy zachowaniu kar dla sprawców najcięższych przestępstw; sprawcy mniejszych przestępstw mieli zostać uniewinnieni lub sądzeni w ramach zwykłego systemu wymierzania sprawiedliwości,
3. formułowanie zaleceń dla rządu w przedmiocie działań Komisji.

Komponent wojskowy

Komponent wojskowy UNTAET był silnie rozbudowany, w jego skład wchodziło ok. 8950 żołnierzy. Poza komponentem wojskowym na rzecz misji pracował też personel innych typów uprawniony do stosowania siły – obserwatorzy wojskowi (w liczbie 200) oraz cywilna policja (1640 osób). Wszelkie siły wojskowe uczestniczące w misji zostały upoważnione przez Radę Bezpieczeństwa ONZ do „powzięcia wszelkich środków prowadzących do wypełnienia mandatu”¹⁰⁸. 1.02.2000 roku komponent wojskowy UNTAET przejął odpowiedzialność za wykonywanie zadań dotąd powierzonych siłom INTERFET¹⁰⁹. Jednym z istotniejszych zadań komponentu wojskowego, poza zapewnianiem bezpieczeństwa, było sformowanie narodowych timorskich sił zbrojnych¹¹⁰.

¹⁰⁸ Siły wojskowe UNTAET zostały rozlokowane w trzech sektorach: Zachodnim (2200 żołnierzy z Australii i Nowej Zelandii w towarzystwie niewielkich kontyngentów z Fidżi, Nepalu i Irlandii), Centralnym (1026 żołnierzy portugalskich i 1 kompania kenijska), Wschodnim (1636 żołnierzy z Tajlandii, Filipin i Korei Południowej). Ponadto 724 żołnierzy jordańskich stacjonowało w enklawie Oecussi. 2050 z jednostek inżynieryjnych Bangladeszu i Pakistanu oraz pewną liczbę personelu tego typu z Norwegii i Danii rozlokowano w stolicy kraju Dili. Mimo silnej obsady wojskowej na granicy z indonezyjskim Timorem Zachodnim indonezyjskie bojówki bez większych trudności mogły ją przekraczać. W maju 2000 r. w jednym tylko incydencie 150 bojówkarzy wkroczyło do Timoru Wschodniego.

¹⁰⁹ Siły zbrojne wojskowego komponentu UNTAET były dowodzone początkowo przez filipińskiego generała Jamie’go de los Santos, później dowództwo przejął tajlandzki generał Boonsang Niampradit, by w sierpniu 2001 r. przekazać je również tajskiemu generałowi Winai Phatthiyakul, A.L. Smith, op. cit., s. 42.

¹¹⁰ Siły Obronne Timoru Wschodniego zostały sformowane we wrześniu 2000 r. Decyzją Gabinetu przyjęły one formę lekkiej piechoty w liczbie 1500 żołnierzy w czynnej służbie i kolejnych 1500 w rezerwie, A.L. Smith, op. cit., s. 43. Przyjęte rozwiązanie było oparte na koncepcji zawartej w rekomendacjach studium opartego przez Centre for Defence Studies (King’s College w Londynie), D. Shoesmith, *Divided Leadership In a Semi-Presidential System*, „Asian Survey”, Vol. XLIII, 2003, nr 2, s. 246.

Problem uchodźców w Timorze Zachodnim

UNTAET podjęła problem uchodźców przymusowo przesiedlonych w toku poreferendalnego chaosu z Timoru Wschodniego do Timoru Zachodniego¹¹¹. Według szacunków CNRT, UNTAET i UNHCR z czerwca 2001 roku ok. 84 707 uchodźców timorskich przebywało na obszarze indonezyjskiego Timoru Zachodniego. Po długich negocjacjach z rządem indonezyjskim zgodzono się na przeprowadzenie referendum wśród uchodźców w sprawie wyboru miejsca dalszego zamieszkania (Indonezja czy Timor Wschodni). Zorganizowano 507 punktów wyborczych nadzorowanych przez 4500 żołnierzy i policjantów. Z uwagi na nasiloną presję propagandową władz indonezyjskich aż 98% biorących w głosowaniu odpowiedziało się za pozostaniem w Indonezji¹¹². Nieoczekiwanie, mimo oczywistego sukcesu Indonezyjczyków, Agum Gumela, minister-koordynator ds. polityki i bezpieczeństwa w administracji prezydenta A. Wahida, stwierdził, że niezależnie od wyników „konsultacji” uchodźcy powinni wrócić do Timoru Wschodniego¹¹³.

Misja Wsparcia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Timoru Wschodniego (UNMISSET)

UNMISSET została ustanowiona mocą rezolucji RB ONZ nr 1410 z 17.05.2002 roku. Celem misji było zabezpieczenie prawidłowego rozwoju młodego państwa timorskiego. Zgodnie z wyznaczonym mandatem UNMISSET miała realizować trzy podstawowe zadania:

– wspierać kluczowe elementy administracji timorskiej, odpowiedzialne za zapewnienie politycznej stabilności,

¹¹¹ Bez logistycznego wsparcia TNI nie byłoby możliwe osiągnięcie tak wysokiej efektywności tych działań, A.L. Smith, op. cit., s. 44.

¹¹² Ibidem, s. 45.

¹¹³ Ibidem.

– współdziałać z władzami timorskimi na rzecz bezpieczeństwa publicznego, brać udział w rozwoju organizacyjnym struktur policyjnych,

– wraz z władzami timorskimi przeciwdziałać wszelkim zagrożeniom zewnętrznym.

Specjalnym Przedstawicielem Sekretarza Generalnego i szefem misji został Kamalesh Sharma z Indii¹¹⁴. UNMISSET miała funkcjonować przez rok od powołania. Rada Bezpieczeństwa zdecydowała jednak u przedłużeniu misji aż do maja 2005 roku¹¹⁵. Mimo znaczących środków pozostających do dyspozycji misji¹¹⁶ rezultaty misji okazały się połowiczne, o czym świadczy ostry kryzys polityczny, który ogarnął Timor Wschodni wkrótce po jej zakończeniu.

Wewnętrzna sytuacja polityczna w Timorze Wschodnim po zakończeniu misji UNTAET

Powszechne wybory prezydenckie w Timorze Wschodnim odbyły się 14.04.2002 roku. Wygrał je Xanana Gusmao. Jeszcze przed rozpoczęciem kampanii wyborczej odrzucił on sugestię premiera Mari Alkatiri, by startować jako kandydat niezależny, opowiadając się za to za startem w roli reprezentanta 9 małych partii politycznych. FRETILIN nie poparł kandydatury Gusmao, wspierając nieoficjalnie

¹¹⁴ W maju 2004 r. zastąpił go Japończyk Sukehiro Hasegawa.

¹¹⁵ 19.05.2003 r. RB ONZ mocą rezolucji 1480 przedłużyła ten okres do 20.05.2004 r. 14.05.2004 r. RB ONZ mocą rezolucji 1543 przesunęła tę datę na 20.05.2005 r., *Security Council extends UN mission in Timor-Leste for six months, unanimously adopting resolution 1543 (2004)*, „M2 PRESSWIRE-17”, www.highbeam.com, 2006.03.10.

¹¹⁶ Na potrzeby misji pracowało w początkowym okresie jej funkcjonowania ok. 5000 personelu wojskowego, 1250 policjantów, 455 cywilnych urzędników międzynarodowych, 100 ekspertów pracujących wyłącznie dla Cywilnej Grupy Wsparcia UNMISSET, 241 ochotników oraz 977 osób personelu pomocniczego rekrutowanego spośród Timorczyków, *ibidem*.

jego jedynego kontrkandydata-Xaviera do Amarala. Gusmao wygrał większością 82,7% głosów.

System konstytucyjny Timoru Wschodniego został oparty na rozwiązaniach portugalskich o charakterze półprezydenckim¹¹⁷. W warunkach timorskich tego typu rozwiązanie musiało działać na rzecz silnej polaryzacji politycznej. Prezydent wywodzący się z innego niż premier środowiska politycznego od samego początku wyrażał krytyczne opinie na temat rządu i parlamentu. Potępił niską frekwencję na obradach parlamentu, uniemożliwiającą osiągnięcie kworum niezbędnego do podejmowania wiążących prawnie uchwał i przyjmowania ustaw¹¹⁸. FRETILIN ze swej strony odmówił współpracy z partiami prawicowymi, oskarżając je o zdradę w 1975 roku i kolaborację z indonezyjskimi okupantami. Konfrontacyjne stosunki łączyły też partię rządzącą z opozycją pozaparlamentarną, którą stanowiła Ludowa Rada Obrony Demokratycznej Republiki Timoru Wschodniego (CPD – RDTL), ustanowiona w 1999 roku przez niezadowolonych weteranów Falintil¹¹⁹.

¹¹⁷ Prezydent jest wybierany w wyborach powszechnych na okres pięcioletni. Jego kadencja jest skorelowana z kadencją parlamentu. Prezydent jest gwarantem niezawisłości narodowej i jedności państwa oraz sprawnego funkcjonowania jego demokratycznych organów. Sprawuje zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi. W terminie do 90 dni od przyjęcia ustawy prezydent może ją zawetować lub skierować do Sądu Najwyższego celem zbadania jej konstytucyjności. Prezydentowi przysługuje prawo zwoływania nadzwyczajnych posiedzeń parlamentu oraz możliwość jego rozwiązania, jeśli zaistnieje kryzys polityczny uniemożliwiający sformowanie rządu lub przyjęcie budżetu państwa. Większością dwóch trzecich głosów parlamentarzyści mogą jednak rozpocząć procedurę złożenia prezydenta z urzędu.

¹¹⁸ Z krytyką spotkały się też zapisy konstytucji pisanej przez FRETILIN, dotyczące wolności wypowiedzi. Premier Alkatiri ze swej strony odparł, że: „On [tj. Xanana Gusmao] lubi stosować metody terapii szokowej po to, by obudzić ludzi. Ale my nie potrzebujemy sygnału do pobudki”, *ibidem*.

¹¹⁹ 28.11.2002 r. CPD-RDTL uważająca siebie za „prawdziwego spadkobiercę” tradycji Falintil zorganizowała konkurencyjne wobec rządowych uroczystości Święta Niepodległości. Gromadząc w tym dniu ok. 3000 uczestników, kierownictwu CPD-RDTL udało się upokorzyć premiera Alkatiri, na którego wiec przybyło tylko 300 osób, D. Shoemith, *op. cit.*, s.245.

Zasadniczym źródłem niestabilności nowego państwa timorskiego stało się upolitycznienie armii, które postępowało wraz z nasilaniem się konfrontacji na linii Gusmao – Alkatiri. Pierwszy batalion ETDF został utworzony jeszcze przed sformowaniem rządu Alkatiriego i składał się z 600 weteranów Falintil, zwolenników Gusmao. Dowódcą FDTL został generał brygady Taur Matan Ruak. Wyższe dowództwo batalionu jak i szeregowi żołnierze rekrutowali się ze wschodnich regionów kraju („Firaku”), gdzie poparcie dla prezydenta Gusmao było najwyższe, co dodatkowo wywołało niechęć mieszkańców zachodniej części kraju („Kaladi”), stanowiących połowę całości mieszkańców¹²⁰. Ścisły związek FDTL z Falintil nie był postrzegany przez zwolenników Gusmao jako potencjalny problem lub zarzewie przyszłych konfliktów¹²¹. Generał Ruak zarządził przeprowadzenie rekrutacji II batalionu wyłącznie spośród mężczyzn w wieku 18–21 lat, posiadających wykształcenie średnie, co zapobiegło wchłonięciu przez armię tych weteranów Falintil spośród nieprzyjętych w pierwszej fazie rekrutacji, których lojalność wobec Gusmao była niepewna¹²². Napięcie pomiędzy rządem a armią pogłębiał fakt braku jakiegokolwiek tradycji cywilnego nadzoru nad armią. Dodatkowo weterani, którzy nie zostali rekrutowani do nowej armii, utworzyli szereg stowarzyszeń nastawionych opozycyjnie wobec rządu. Sam Gusmao został liderem największego z takich stowarzyszeń – Stowarzyszenia Weteranów Ruchu Oporu (AVR), liczącego ok. 18 000 członków. Generał Ruak przewodniczył innemu stowarzyszeniu – Fundacji Weteranów Falintil, jego zastępca, pułkownik Lere Anan Timor, sprawował funkcję w zarządzie Fundacji. Szefem trzeciej

¹²⁰ Ibidem, s.246.

¹²¹ Generał Ruak stwierdził, że przeprowadzenie rekrutacji I batalionu FDTL wyłącznie spośród weteranów Falintil gwarantowało „ciągłość trwania ducha Falintil, jego dziedzictwa historycznego, symboliki i więzi z narodem Timoru Wschodniego [...] Powtarzam raz jeszcze – nie będzie żadnych destabilizujących działań, które przekreślałyby taką instytucję, jaką jest Falintil [...]”, ibidem, s. 247.

¹²² Ibidem, s. 248.

organizacji weteranów był Cornélio Gama¹²³. Przeciwstawiał się Gusmao i jego zwolennikom. Jeszcze w 1985 roku zdezerterował ze swoimi ludźmi z oddziałów Falintil stacjonujących w Aileu i założył odrębną zbrojną grupę oporu, działającą w okolicach Baucau. W niepodległym Timorze został wykluczony z rekrutacji do nowej armii. Ponadto generał Ruak rozlokował pierwszy batalion FDTL w okolicach Baucau, dążąc do określenia rzeczywistych rozmiarów wpływów Gamy. Sam Gama został mianowany przez Lobato doradcą ds. bezpieczeństwa w departamencie obrony, na czele którego stał Lobato. To posunięcie ministra Lobato miało na celu nie tylko podjęcie próby stworzenia przeciwwagi dla wpływów Gusmao, lecz także wzmocnienie pozycji ministra wewnątrz samego FRETILIN wobec premiera Alkatiriego i pozostających z nim w ścisłych związkach prezydenta FRETILIN Francisco Guterresa i ministra sprawiedliwości (od 2003 r. ministra stanu) Ana Pessoa¹²⁴. W odpowiedzi na zdominowanie armii przez zwolenników Gusmao minister Lobato podjął analogiczne działania wobec kształtującej się policji, instytucji z urzędu mu podlegającej. Licząca 1300 Policyjna Służba Timoru Wschodniego (TLPS) wkrótce podjęła zaciętą rywalizację z FDTL. Prowokacyjny wobec weteranów partyzantki charakter miał fakt nominowania na stanowisko głównego komendanta TLPS Paulo Fátimy Martinsa, szefa policji pod rządami Indonezyjczyków. Za to szeregowymi policjantami zostawali weterani frakcji Gamy¹²⁵. Na obszarze całego kraju dochodziło do licznych incydentów z udziałem przedstawicieli obu organizacji¹²⁶. Sytuacja zaczęła wymykać się spod kontroli, gdy przykład z oddziałów FDTL zaczęli brać weterani niezatrudnieni na żadnym stanowisku,

¹²³ Znany również pod partyzanckim pseudonimami L-7, „Elle Sette” albo Elli Foho Boot.

¹²⁴ D. Shoessmith, op. cit., s. 249.

¹²⁵ Tej polityki rekrutacyjnej nie zmienił minister Lobato nawet pod naciskami Petera Millera, szefa oddziału policyjnego UNMISSET, który nalegał na rekrutowanie byłych policjantów z czasów indonezyjskich jako posiadających lepsze wykształcenie i kompetencje do sprawowania tych funkcji niż weterani Falintil, ibidem, s. 250.

¹²⁶ Na przykład 8.11.2002 r. rekruci z FDTL zaatakowali grupę policjantów „drogówki” na rynku w Dili, poważnie raniąc dwóch policjantów, ibidem, s. 249.

wyrażając swój gniew w formie systematycznych ataków na placówki policji¹²⁷. Niezdolność Lobato do zapobieżenia dalszym atakom skłoniła prezydenta Gusmao do zażądania dymisji ministra¹²⁸.

Minister nie został zdymisjonowany, a niepokoje i zamieszki trwały nadal. 28.11.2002 roku nową falę niepokoїв zainicjowali zwolennicy CPD-RDTL. Kulminacja przypadła na 4.12.2002, kiedy to ok. 500 studentów zaatakowało Kwaterę Główną Policji w Dili, co było spowodowane zaarrestowaniem pewnego studenta na podstawie oskarżeń o związki z gangiem przestępczym. Zdaniem zewnętrznych obserwatorów, demonstracje były ukierunkowane przede wszystkim przeciwko premierowi Alkatiri i jego otoczeniu¹²⁹. Niektórzy członkowie FRETILIN umiejscowieni w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, będący zwolennikami frakcji Lobato mieli umożliwić przetransportowanie demonstrantów ze wsi do stolicy oraz na miejscu podżegać ich do agresji¹³⁰. Rząd Alkatiriego oskarżano o „korupcję, spiskowanie i nepotyzm”, co stanowiło bezpośrednie nawiązanie do hasła indonezyjskiej rewolty studenckiej z 1999 roku¹³¹.

¹²⁷ 25.11.2002 r. tłum pozbawionych pracy weteranów Falintil zaatakował posterunek policji w Baucau, *ibidem*, s. 250.

¹²⁸ Prezydent stwierdził, że: „28 listopada 2002 obchodzimy z poczuciem smutku, który wywołują w nas problemy w Dili, problemy w Ualili i Baucau, problemy Same i Ainaro, problemy w Ermerze i Liquica, Suai i Maliana. Niestety, okazuje się, że to przez kreowanie problemów niektórzy dochodzą do stanowisk ministerialnych i po tym, gdy już je otrzymują, ci sami ludzie wiedzą już tylko jak tworzyć nowe problemy. Korzystając z okazji, żądam zdymisjonowania Ministra Spraw Wewnętrznych, pana Rogério Lonato z uwagi na jego zaniedbania i niekompetencję”, *ibidem*, s. 250.

¹²⁹ Protestujący tylko pozornie działali na oślep. Zaatakowano stołeczny meczet, prezydenta Gusmao, który wyszedł do studentów, obrzucono kamieniami, dom premiera Alkatiriego oraz domy jego braci zostały zniszczone. To samo stało się z budynkiem parlamentu oraz budynkami należącymi do nielicznych przedsiębiorstw zagranicznych. Demonstranci wznosili okrzyki: „Precz z Alkatiri” oraz „Paulo [Martins] odejź!”, „Rogério [Lobato] zostań!”, *ibidem*.

¹³⁰ D. Shoemith, *op. cit.*, s. 240.

¹³¹ W języku angielskim hasła timorskich demonstrantów brzmiały „Corruption, Collusion, and Nepotism”, w skrócie CCN. Hasła demonstrantów indonezyjskich w języku bahasa indonesia brzmiały „Korupsi, Kolusi dan Nepotisme”, w skrócie KKN, *ibidem*, s. 251.

Kryzys bezpieczeństwa publicznego. Operacja Międzynarodowych Sił Stabilizacyjnych

Sprzeczności między głównymi siłami politycznymi Timoru Wschodniego nie zostały rozwiązane. 08.02.2006 roku ok. 400 żołnierzy z zachodniej części wyspy w proteście przeciwko dyskryminacji ze strony dowództwa FDTL opuściło koszary¹³². Władze zdecydowały o ich usunięciu z armii. Negocjacje, jakie rząd prowadził z deserterami, nie przyniosły rezultatów. 28.04.2006 r. w Dili doszło do manifestacji byłych żołnierzy, która szybko przekształciła się w masowe starcia z oddziałami wojska i policji¹³³. Siłom rządowym nie udało się przejąć kontroli nad sytuacją. Nie zdecydowano się jednak na zadośćuczynienie postulatów rebeliantów, którzy zażądali ustąpienia premiera Alkatiriego i rozwiązania FDTL. Zdając sobie sprawę z własnej bezradności rząd timorski 24.05. wystosował prośbę o pomoc wojskową do Australii, Malezji, Nowej Zelandii i Portugalii. W tym samym dniu władze Australii ogłosiły, że w najbliższym czasie do Timoru zostaną wysłane siły wojskowe. Już następnego dnia do Timoru przybyły pierwsze jednostki australijskie¹³⁴. Obejmowały one nie tylko oddziały regularnego wojska, lecz także siły policyjne¹³⁵. Wkrótce zaczęły przybywać oddziały z pozostałych

¹³² Pod koniec lutego dołączyło do nich 177 kolejnych żołnierzy, *More East Timorese soldiers desert: officer* (2006.02.28), Australian Broadcasting Corporation, <http://www.abc.net.au/news/newsitems/200602/s1580713.htm>, 2006-03-10.

¹³³ Tylko w trakcie tej demonstracji zniszczono 100 budynków a 21 tysięcy rezydentów Dili opuściło stolicę, *Defence Force dispute puts East Timor in crisis* (2006.05.25), Australian Broadcasting Corporation, <http://www.abc.net.au/news/indepth/featureitems/s1647295.htm>, 2006.06.15.

¹³⁴ Premier J. Howard zadeklarował jeszcze 12.05.2006 r., że wojsko zostanie przygotowane na wypadek wystosowania prośby o pomoc ze strony timorskiej, *Navy on stand-by for East Timor deployment*, Australian Broadcasting Corporation, May 12, 2006, <http://www.abc.net.au/news/newsitems/200605/s1636986.htm>

¹³⁵ Operacja australijska otrzymała nazwę „Przebiegłość” (*Operation ‘Astute’*). Od samego początku dowództwo operacji sprawowali Australijczycy. Biuro Narodów Zjednoczonych w Timorze Wschodnim (UNOTIL), kontynuujące od

państw, do których wystosowano zaproszenie¹³⁶. Samo przybycie sił międzynarodowych¹³⁷ nie spowodowało jednak natychmiastowego przerwania zamieszek. Przeciwnie, do konfrontacji włączyły się też rozmaite ugrupowania kryminalne. Ponadto rząd Alkatiriego, celem wzmocnienia sił walczących z rebeliantami, doprowadził do wydania broni setkom cywili popierającym jego linię polityczną.

W związku z brakiem poprawy sytuacji 30.05.2006 roku prezydent Gusmao, po spotkaniu z Radą Państwa¹³⁸ zdecydował o wprowadzeniu na okres 30 dni stanu wyjątkowego i przejęciu wszystkich kompetencji związanych z utrzymaniem porządku publicznego w kraju i współpracą z oddziałami międzynarodowymi. 16.06. przywódcy rebeliantów zgodzili się na rozbrojenie podległych im sił w zamian za ochronę ze strony sił międzynarodowych. Ponadto 20.06

20.05.2005 r. zadania UNMISSET, dążyło do przejęcia kontroli nad siłami międzynarodowymi. Ostatecznie spór między ONZ a Australią rozstrzygnęła Rada Bezpieczeństwa ONZ, powierzając kierownictwo siłami międzynarodowymi Australii, które sprawować miała poza strukturami ONZ, jako uzupełnienie Zintegrowanej Misji ONZ w Timorze Wschodnim (UNMIT) pozbawionej komponentu wojskowego. Misja ta została ustanowiona mocą rezolucji RB ONZ nr 1704 z 25.08.2006 r., *Security Council establishes new, expanded UN mission in Timor-Leste for initial period of six months, unanimously adopting resolution 1704* (2006.08.28), „M2 Presswire”, *Timor-Leste: New U.N. Mission Includes No Military Component* (2006.01.09) „Inter Press Service”, www.highbeam.com, 2006.09.10.

¹³⁶ W kontyngencji australijskim uczestniczyło ok. 1000 osób, kontyngent malezyjski tworzyło ok. 200 osób, nowozelandzki – 150, portugalski – 120. Ponadto cennego wsparcia logistycznego udzieliły Stany Zjednoczone, *Australia to send troops to East Timor* (2006.05.24), Australian Broadcasting Corporation, <http://www.abc.net.au/news/newsitems/200605/s1646781.htm>, 2006.08.10; *Malaysia to send more soldiers to Timor – Leste* (2006.05.26), Xinhua News Agency, www.highbeam.com, 2006.08.10.

¹³⁷ Określano je jako Międzynarodowe Siły Stabilizacyjne (*International Stabilization Forces*).

¹³⁸ W skład tego organu wchodzi najwaźniejsze osoby w państwie. Może on upoważnić prezydenta do rozwiązania parlamentu. W spotkaniu z 29/30.05 brali udział także: przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ Ian Martin, biskup Dili oraz szef UNOTIL Sukehiro Hasegawa, P. Cave, *Gusmao, Alkatiri meet Council of State* (2006.05.29), Australian Broadcasting Corporation, May 29, 2006, <http://www.abc.net.au/pm/content/2006/s1650208.htm>, 2006.08.10.

prokuratura generalna Timoru Wschodniego, w zgodzie z żądaniami wysuwanymi przez rebeliantów, wydała nakaz aresztowania ministra spraw wewnętrznych Rogerio Lobato, oskarżanego o zainicjowanie kampanii przemocy oraz nielegalne dozbrajanie cywili. Aresztowanie Lobato znacząco osłabiło pozycję premiera Alkatiriego. 22.06 prezydent Gusmao zażądał dymisji premiera, grożąc jednocześnie, że w razie niespełnienia jego oczekiwań sam poda się do dymisji. Gdy 25.06 kierownictwo FRETILIN opowiedziało się za kontynuowaniem przez dotychczasowego premiera sprawowania obowiązków, dymisję złożył minister spraw zagranicznych J. Horta. Dzień później podjęciem podobnego kroku zagroziło kolejnych ośmiu ministrów. Premier uległ presji i sam zrezygnował z urzędu¹³⁹. Gdy 08.06.2006 roku na stanowisko premiera prezydent Gusmao desygnował Jose Ramosa Hortę, kryzys polityczny uległ złagodzeniu¹⁴⁰.

* * *

Efekty oddziaływania operacji pokojowych ONZ na stabilizowanie sytuacji wewnątrzpolitycznej w Timorze Wschodnim mają charakter niejednoznaczny.

Istniało kilka przesłanek pozwalających twierdzić o względnym sukcesie ONZ. ONZ zdołała zorganizować w Timorze Wschodnim powszechne, tajne referendum, a następnie wybory parlamentarne. Wysoka frekwencja była tego sukcesu wyrazem. Wyborcy stawili się do głosowania mimo kampanii przemocy prowadzonej przez proindonezyjskie bojówki. Stworzono zaczątki pluralistycznego systemu politycznego oraz zapewniono materialne podstawy dla pojawienia się nowych aktorów na timorskiej scenie politycznej – wyborców, wolnej prasy i innych instytucji społeczeństwa obywatelskiego.

¹³⁹ A. Barker, *Alkatiri resigns as East Timor Prime Minister* (2006.06.26), Australian Broadcasting Corporation, <http://www.abc.net.au/lateline/content/2006/s1672372.htm>, 2006.08.10.

¹⁴⁰ *Nobel Laureate Named East Timor PM* (2006.07.09), Associated Press, www.highbeam.com, 2008.08.10.

Mimo istnienia pewnych korzystnych uwarunkowań dla całościowej realizacji mandatu nałożonego na UNTAET¹⁴¹, osiągnięcie długofalowych celów misji, do których zaliczono utworzenie stabilnej struktury państwowej, okazało się niemożliwe. Zakres i rodzaje instrumentów, jakie oddano do dyspozycji UNTAET, okazały się nieadekwatne i niewystarczające.

Kluczową przyczyną tej porażki nie było negatywne oddziaływanie interesów narodowych mocarstw zainteresowanych w umocnieniu wpływów w Timorze oraz ich instrumentalne podejście do instytucji misji pokojowych. Nie stanowiła jej też niechęć ONZ i państw zaangażowanych w proces pokojowy do szerszego zastosowania siły na rzecz którejś ze stron konfliktu. Z uwagi na tradycjonalistyczną kulturę polityczną, będącą pochodną poziomu rozwoju społecznego Timoru Wschodniego¹⁴² oraz dziedzictwo brutalnych rządów indone-

¹⁴¹ Timor Wschodni, jako kraj w znacznym stopniu zdewastowany konfliktem, był całkowicie zdany na dobrą wolę społeczności międzynarodowej, przede wszystkim Australii, umacniającej kosztem nowego państwa własną potęgę gospodarczą. Z kolei UNTAET mająca tę wolę realizować w praktyce została dla tego celu wyposażona w niespotykane w historii ONZ uprawnienia i środki.

¹⁴² Współczesna kultura polityczna Timoru Wschodniego jest silnie zakorzeniona w antyindywidualistycznych i niedemokratycznych tradycjach przedkolonialnych. Czasy kolonializmu nie doprowadziły do zmian w timorskiej strukturze społecznej. Przeciwnie portugalskie „rządy pośrednie” oparte na ścisłym współdziałaniu z timorskimi „królami” (*liurai*) tylko ten stan utrwały. Z tych względów kultura polityczna Timoru Wschodniego była w małym stopniu kompatybilna z fundamentami pluralistycznego, konkurencyjnego społeczeństwa liberalno-demokratycznego. Timorska struktura społeczna ma charakter ściśle hierarchiczny i antyequalitarny, konstytuują ją więzy pokrewieństwa oraz więzy małżeńskie. Nie istnieje pojęcie pokojowego współzawodnictwa. Cześć oddawana przodkom powoduje, że wybory przez nich dokonane są wiążące dla potomków (nie bez powodów FRETILIN w trakcie kampanii wyborczej wzywał do głosowania „zgodnego z wolą przodków, którzy zginęli w trakcie walk w partyzantce”). Zgodnie z tradycjonalistyczną, holistyczną wizją świata tylko zgodne współdziałanie, tworzenie *jedności* może stworzyć podstawy harmonii społecznej. Relacja między przeciwstawnymi sobie siłami jest zawsze relacją pełną wrogości i przemocy. W taki też sposób artykułowana jest opozycja wobec istniejącego porządku. Uwzględniając wpływ timorskiego dziedzictwa kulturalnego, nie jest zaskoczeniem powstanie w niepodległym Timorze systemu rządów

zyjskich władz okupacyjnych główni uczestnicy konfliktu nie byli po prostu zainteresowani w ustanowieniu systemu liberalno-demokratycznego w nowym państwie.

Realizacja liberalno-demokratycznej wizji rozwoju społeczeństwa timorskiego wymagała środków zdecydowanie wykraczających poza te, które do dyspozycji posiadała UNTAET. Potrzebne byłoby długotrwałe stosowanie instrumentów inżynierii społecznej, przeprowadzenie głębokich reform instytucjonalnych i przemian w gospodarce. Na pytanie, czym dokładnie miałyby się one cechować, jak zapobiegać nieuchronnym problemom, które ich stosowanie było zrodziło, brak jak dotąd jasnej odpowiedzi.

BIBLIOGRAFIA

- Astri S., *Peacekeepers as Nation-builders: Dilemmas of the UN in East Timor*, „International Peacekeeping”, Vol. VIII, 2001, nr 4.
- Candido P. & Bleiker R., *Peacebuilding in East Timor*, „The Pacific Review”, Vol. XIV, 2001, nr 1 .
- Chawla S., *Shaping East Timor: A Dimension of United Nations Peacekeeping*, „Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA”, Vol. XXIV, 2001, nr 12.
- Chesterman S., *East Timor in Transition: Self-determination, State-building and the United Nations*, „International Peacekeeping”, Vol. IX, 2002, nr 1.
- Chopra J., *Building State Failure in East Timor*, „Development and Change”, XXXIII, 2002, nr 5.
- Dickens D., *Can East Timor Be a Blueprint for Burden Sharing?*, „The Washington Quarterly”, Vol. XXV, 2002, nr 3.
- Drew C., *The East Timor Story: International Law on Trial*, „Edinburgh Journal of International Law”, Vol. XII, 2001, nr 4.

jednopartyjnych (holizm) oraz inherentna niestabilność timorskiego systemu politycznego, w którym rywalizacja nieuchronnie przybiera destruktywny charakter (nieobecność instytucji opozycji), T. Hohe, *Totem Polls: Indigenous Concepts and Free and Fair Elections in East Timor*, „International Peacekeeping”, Vol. IX, 2002, nr 4.

- East Timor: Building for the Future, Republic of Indonesia*, Department of Foreign Affairs: 1992.
- Jackson M.G., *Something must be done? Genocidal chaos and world responses to mass murder in east timor between 1975 and 1999*, „International Journal of Politics and Ethics”, 2001.
- Kiernan, B., *War, Genocide, and Resistance in East Timor, 1975–99: Comparative Reflections on Cambodia*, w: So M. & Selden A., *War and State Terrorism: The United States, Japan, and the Asia-Pacific in the Long Twentieth Century*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003.
- Levi W., *Portuguese Timor and the War*, „Far Eastern Survey”, Vol. XV, 1946 nr 14 .
- Nevins J., *The Making of “Ground Zero” in East Timor in 1999. An Analysis of International Complicity in Indonesia’s Crimes*, „Asian Survey”, Vol. XLII, 2000, nr 4.
- Sherlock S., *Political Economy of the East Timor Conflict*, „Asian Survey”, Vol. XXXVI, 1996.
- Shoesmith D., *Divided Leadership In a Semi-Presidential System*, „Asian Survey”, Vol. XLIII, 2003, nr 2.
- Smith A.L., *The Role of the United Nations in East Timor’s Path to Independence*, „Asian Journal of Political Science”, Vol. IX, 2001, nr 2.
- Sowach W. B., *Colonial Rivalries in Timor*, „The Far Eastern Quarterly”, Vol. VII, 1948, nr 3.
- Traub J., *Inventing East Timor*, Foreign Affairs, 2000.
- Wedgwood R., Burling E., *East Timor and the United Nations. Paper prepared for the Columbia International Affairs Online Curriculum Modules*, 2001.

Źródła internetowe:

- Australian Broadcasting Corporation <http://www.abc.net.au>
- Columbia International Affairs Online, <http://www.ciaonet.org>
- Conciliation Resources (CR) <http://www.c-r.org/>
- East Timor and Indonesia Action Network (ETAN), <http://www.etan.org>.
- Highbeam Library Research, <http://www.highbeam.com>
- Portal internetowy Organizacji Narodów Zjednoczonych, <http://www.un.org>

UNITED NATIONS PEACEKEEPING OPERATIONS IN THE EAST TIMOR

SUMMARY

The scope and intensity of international interventionism in the case of East Timor were unusual in every respect. The successive UN peacekeeping operations established in this country wielded unprecedentedly wide powers. The International Force for East Timor (Interfet) was authorized to „use any means necessary to restore peace and security in East Timor”. The United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET) became in fact a regular government wielding absolute administrative and judiciary power over the country and enjoying the right to conclude legally binding international treaties with other states and international organizations (including the UN itself).

This rather spectacular instance of international interventionism ended, however, in an outright failure. No lasting internal peace was instituted, the process of national reconciliation brought negligible results and the tribal animosities which were aroused in the newly created Timorese army brought the country to the verge of anarchy. It was only when Australia, being itself a major regional power and a key sponsor of the East Timor independence cause, decided to act independently of the UN institutions that the country's definite collapse could be successfully prevented.

The reasons for the ineffectiveness of the international interventionism in East Timor seem to stem from the East Timorese distinct political culture, whose tenets include preserving strict social hierarchy, uncompromising elitism and the paramount importance of kinship relationships. This kind of socio-cultural value set by no means could be reconciled with the Western standards of competitive liberal democracy and consensual decision-making that were to be promoted by the peacekeeping operations in East Timor.